

אמונת עתיד

"אמונת — זה סדר זרעים"

(שבת לא ע"א)

"שמאמין בחי העולמים וזרע"

(מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 70

ניסן תשס"ז — אייר תשס"ז

מכון התורה והארץ * כפר דרום — חבל עזה — אשקלון

עורך:
הרב גבריאל קדוש
מערכת:
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב יואל פרידמן

בהוצאת מכון התורה והארץ
רח' דוד ברגר אשקלון

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט

www.toraland.org.il

דוא"ל

Mahon@inter.net.il

דמי מנוי לשנה - חינם
הוצאות משלוח - 36 שקל לשנה

יוצא לאור בסיוע משרד החינוך
התרבות והספורט - מינהל התרבות

©

כל הזכויות שמורות
ISSN O793 D - 4262

סדר ועימוד
א"א 077-3535047

דפוס האוזר בע"מ
גבעתיים

תוכן

מאמר מערכת

- 5 יציאת מצרים - אז ועכשיו הרב גבריאל קדוש

קרבה שנת השבע

- 7 אוצר הארץ תוצרת יהודית לשנת השמיטה - רקע הלכתי
הרב אהוד אחיטוב
- 19 שמיטה מתוצרת עברית או מייבוא הרב יוסף צבי רימון
- 37 שמיטה מתוצרת עברית או מייבוא - תגובה
הרב יואל פרידמן
- 39 מצב החקלאות היהודית לקראת שמיטת תשס"ח
ד"ר חיים צבאן

ניסן ופסח

- 49 בירורים בברכת האילנות הרב אברהם סוחובולסקי
- 56 הקינואה בפסח הרב יעקב אפשטיין
- 61 תשובות קצרות רבני המכון

תגובות

- 67 אתרוגי קאלבריה משה בר יוסף ופרופ' אליעזר גולדשמידט

רשימת המשתתפים

מכון התורה והארץ	הרב אהוד אחיטוב
מכון התורה והארץ	הרב יעקב אפשטיין
מכון וולקני בית דגן	פרופ' משה בר-יוסף
האוניברסיטה העברית	פרופ' אליעזר גולדשמידט
מכון התורה והארץ	הרב אברהם סוחובולסקי
מכון התורה והארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ	הרב יואל פרידמן
מומחה לתכנון חקלאי וכלכלי	ד"ר חיים צבאן
רב בקהילת גני טל, מכון התורה והארץ	הרב גבריאל קדוש
רב אלון שבות-דרום, ר"מ בישיבת אלון שבות	הרב יוסף צבי רימון

יציאת מצרים – אז ועכשיו

בליל התקדש חג, כאשר אנו עומדים כולנו מוכנים לליל הסדר, מגיעים אנו לעיקרו של חג והוא סיפור יציאת מצרים ואכילת המצה, המבטאים את גאולת ישראל ממצרים. לא לחינם כל חגיגנו, כל תפילותינו ומצוותינו סובבות סביב הציר של יציאת מצרים, יש ביציאת מצרים לבטא חיבור שלם של עבר, הווה ועתיד. כל זמן מאיר בתכונות המיוחדות לו, חג הפסח מאיר בתכונה של חרות אמיתית לעם ישראל.

רצף אחד הוא במהלך בניינו של עם ישראל, מהגואל הראשון במצרים עד לגואל האחרון בירושלים. משה רבנו ואליהו הנביא ממלאים את תפקיד הגואלים של עם ישראל בכל המצבים ובכל ההיסטוריה של עם ישראל, וכמו שתכלית הגלות במצרים והיציאה ממנה לברר את בחירתו של עם ישראל כעם ה', כך תכלית קשיינו וייסורינו בשנים אלו של אתחלתא דגאולה אלו, היא לברר את זהותנו הלאומית והרוחנית בארץ ישראל. הדמיון בין גאולת מצרים לגאולת ישראל כעת, מתבטאת בכך שכימי צאתנו מארץ מצרים, עם הנסיונות הקשים של השעבוד במצרים ומאידך הניסים הגדולים והנפלאות של המכות וקריעת ים סוף התגלו כמהלך אלוקי ליציאתנו ממצרים, כך דורנו זוכה לנסיונות קשים של בירורים ביחס לאוייבינו הקמים עלינו וכו' אך מאידך ניסים וישועות, פעמים גלויים ופעמים נסתרים, אך מכנה משותף יסודי ואמוני יש להם: "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית", ההסתכלות בעיניים של אמונה שהכל לטובה, וכל מאי דעביד רחמנא לטב עביד, היתה נכונה בגאולה ממצרים ובגאולתנו הנוכחית, קשיי השעבוד התבררו כמזרזי הגאולה כך גם בגאולתנו זו, יתברר בעז"ה שהחבלים הם חבלי משיח וחבלי גאולה, היסוד המוביל את עם ישראל לדורותיו מתוך בירורי האמונה במהלך גאולתו הם רצף של מהלך גאולי שאינו נפסק, גם אם לפעמים נראה הוא כמתכסה, אך מתקדם הוא והולך.

הבדל יש בין שתי הגאולות, בין גאולת מצרים וגאולתנו כעת. גאולת מצרים היתה בחפזון בכדי לברוח מהגלות, כעת דרושה לנו מידת הסבלנות ואורך הרוח לראות עין בעין, מתוך כל הקשיים והסיבוכים, את בשוב ה' לציון. לא נחלש מקצב הגאולה וקשייה, נהפוך הוא, נדע שככל שהמהלך איטי כך הוא יסודי ונצחי יותר, כי זו היא הגאולה האחרונה וגאולה שלישית אין לה הפסק.

נדע כולנו שכוח העמידה של עמנו בשעבוד מצרים ועל הים, הם אלו שבזכותן נגאלו ישראל ונקרע להם הים. כך גם בימינו אלה, האמונה בצדקת דרכנו בשיבת עם ישראל לארצו וייסוד מדינת ישראל שהיא כסא ה' בעולם, וההתגברות על כל קשוי וחבלי הגאולה, אמונה זו תגבר על כל החולשות ותתן כוח לעם ולמנהיגיו להגיע ל"וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" מתוך "ובני ישראל יוצאים ביד רמה".

ההתארגנות לקראת שנת השמיטה הבאה עלינו לטובה בעיצומה, יום העיון השנתי של המכון בבר אילן עסק ברובו בהתארגנות זו, שיעורו של הרב אהוד אחיטוב ביום העיון מובא כאן בהרחבה, בו הוא סוקר את הרקע ההלכתי "אוצר הארץ" מתוך המגמה המתגבשת והולכת של צריכת תוצרת יהודית בשנת השמיטה, מאמרו של הרב יוסף צבי רמון עוסק בשמיטה מתוצרת עברית או מייבוא.

רקע מקצועי ורחב על מצבה של החקלאות בארץ שמענו ביום העיון מפי ד"ר חיים צבאן, הרצאתו שוכתבה על ידינו ומובאת בגליונינו. נראה שיכולים להיות לנתונים ולסקירה זו השלכות הלכתיות בהקשר להתנהלותנו בסוגיית החקלאות והצריכה בשנת השמיטה.

הרב סוחובולסקי מאיר עינינו במקורותיה והשלכותיה ההלכתיות של נוסח ברכת האילנות. עסקנו בשאלות ההלכתיות בענייני הפסח במאמרו של הרב אפשטיין על צמח הקינואה בפסח וכן תשובות נוספות בעניין הפסח מרבני המכון. סוגיית אתרוגי קאלבריה עדיין מכה הדים, מוסיפים אנו את תגובתם המדעית של פרופ' גולדשמיט ומשה בר יוסף.

בחג החרות הזה כולנו תפילה לשחרור עם ישראל מעול זרים ושחרור כל שבויינו הי"ו, חיילי צה"ל ויהונתן פולארד הי"ו

השתא עבדי לשנה הזו בני חורין, חג שמח:

מערכת אמונת עתיד

בברכת חג חרות שמח וכשר

אוצר הארץ תוצרת יהודית לשנת השמיטה - רקע הלכתי

הקדמה:

במאה עשרים שנה האחרונות התחדשו מספר פתרונות הלכתיים ביישום דיני שביעית במציאות החיים בארץ, כשכל פיתרון מבוסס על דעת חלק מהפוסקים. משום כך בכדי להפעיל מערך ארצי של טיפול בירקות ופירות בשנת השמיטה יש להחליט על סדרי עדיפות הלכתיים, איזו תוצרת תילקח מהחקלאים בעדיפות ראשונה, איזו בעדיפות שנייה וכן הלאה. קביעת סדרי עדיפות מבחינה הלכתית הינה דבר מורכב ביותר, במיוחד לאור העובדה שהשאיפה של מערך אוצר הארץ היא לדאוג לציבור הצרכנים והחקלאים היהודים כאחד. לפיכך לא כל פיתרון שקל יותר לצרכנים מבחינה הלכתית, הוא גם קל לחקלאים מבחינה הלכתית וכדוגמת יבול היתר המכירה¹. תחילה יש להתבונן בפתרונות השונים הקיימים בשני ענפי החקלאות המרכזיים: מטעים וגידולי שדה, לעתים בשניהם יחד ולעתים רק באחד מהם, ומהם ליצור את סדרי העדיפות.

1. מבחינת הצרכנים פירות היתר מכירה מעמדם כפירות שגדלו בקרקע נכרים (והוא גם מחזק את החקלאות היהודית בארץ), ובאכילת פירות אלו אין שום דוחק הלכתי, למעט רק לאלו הטוענים שהמכירה אינה תקפה, טענה שיש עליה קושיות מדוגמאות אחרות, ואכמ"ל. לעומת זאת ביחס לחקלאים ההסתמכות על ההיתר היא קולא משמעותית, כיוון שבפועל הם מסתמכים על דעה המתירה לישראל לעבוד באדמת נכרי בשביעית, כפי שיתבאר לקמן (הע' 3).

פתרונות הלכתיים:

א. "היתר מכירה"

אפשרות אחת שימיה כמעט כימי העלייה הראשונה (תרמ"ב – תרמ"ט) היא מכירת הקרקע לנכרי למשך שנתיים, היתר שהונהג בפועל כבר לפני יותר ממאתיים שנה, על ידי רבי מרדכי רוביין זצ"ל מעיה"ק חברון ת"ז והובא בהרחבה בספרו שו"ת שמן המור (סי' ד)². אמנם באותה תשובה נדרש הרב רוביין למכירה זו רק בכדי לאפשר לשווק את הפירות שלא בקדושת שביעית, אך ההיתר שלו שימש כבסיס להיתר המורחב יותר משמיטת תרמ"ט ואילך, אשר הורחב להיתר עבודת ישראל בקרקע שנמכרה לנכרי. ההנחיות בהיתר תרמ"ט היו שמלאכות האסורות מן התורה יעשו נכרים, ורק מלאכות האסורות מדרבנן יעשו המתישבים עצמם או פועלים יהודים אחרים.³ הצעה זו נקראה מאז ועד עצם היום הזה "היתר המכירה",

2. היתר המכירה נידון כבר בקיץ תרמ"ז באסיפת גדולי הדור בעיר וורשא, יותר משנה לפני שמיטת תרמ"ט, ואז הועלו לדיון שתי גישות הלכתיות עקרוניות: מצד אחד גישתו של הרה"ג רבי נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל מוואלוז'ין אשר התנגד לכל היתר עבודה בשביעית, מעבר למה שהתירו חז"ל שהן את המלאכות לקיום האילן (אוקמי), עמדה שנבעה גם כתוצאה מדעתו הידועה שחיוב שביעית בימינו הוא מן התורה, וכמו שנקט גיסו ערוה"ש (זרעים סוף סי' כט). מנגד עמדה דעתו של הרה"ג רבי שמואל מוהליבר זצ"ל אשר סבר שיש להקל לעבוד בשביעית במושבות המתחדשות הארץ ללא כל הגבלה. את דעתו הוא ביסס על דברי רבי ינאי לאחר החורבן: "פוקו וזירעו בשביעית". הדרך שהתקבלה בסופו של דבר הייתה דווקא הדרך האמצעית של אחד מגדולי הפוסקים באותו דור הרה"ג רבי יצחק אלחנן זצ"ל מקאבנא, אשר סבר שאין להתיר לעבוד בשופי כבשנים רגילות אך גם אין לאסור לגמרי, ועל כן יש לחפש קולות שיאפשרו לעבוד בקרקע המושבות. בסופו של דבר התקבלה דעתו שהיא בעצם האב טיפוס להיתר המכירה המקובל כיום, ראה עוד בהרחבה בחוברת "היתר תרמ"ט" (בעריכת הרב אברהם שטרנברג). כאמור התקדים להיתר הלכה למעשה למכור קרקע לנכרי לצורך שביעית הוא כאמור שו"ת שמן המור (סי' ד) שביסס את דעתו באותה תשובה. הרחבה על כך ראה במבוא לשבת הארץ (הוצאת מכון התורה והארץ סי' יב עמ' 157).

3. ההיתר שישראל יכול לעשות חלק מהעבודות בקרקע לאחר המכירה, מתבסס על אחת השיטות בראשונים שמותר לישראל לעבוד בשדה נכרי בשביעית – והיות שהשדה לאחר המכירה לנכרי דינה כשדה נכרי, ממילא מותר לישראל לעבוד באותה שדה לאחר המכירה לנכרי. אמנם הפוסקים בדורנו לא רצו להסתמך על אותה שיטה ביחס למלאכות דאורייתא,

המיוחד שבה שהיא פותרת את מכלול המורכבויות של השמיטה: היא מקילה הן על היתר המלאכות⁴, והן על מעמד הפירות שדינם יהיה כפירות נכרים שאין בהם קדושת שביעית⁵, וכך ניתן יהיה לשווק אותם באופן רגיל, ואף לייצא אותם לחו"ל - דבר האסור בפירות הקדושים בקדושת שביעית⁶. אף שהיתר זה עורר פולמוס הלכתי חריף - הרי שגם המתנגדים לו, הבינו שצריך לדאוג להמשך התפתחות הישוב המתחדש בארץ ישראל, וכמו כן גם התומכים בו, הדגישו בכל שמיטה שהיתר זה הוא רק "הוראת שעה" ואין לעשותו כהיתר מוחלט וקבוע. לפיכך גם המתירים סברו שיש לחזק את מי שחפץ בכך לקיים את המצווה כתקנה, להיות מ"גיבורי כח עושי דברו" מבלי להזדקק לקולות מיוחדות. הויכוח סביב היתר-המכירה היה גם עקרוני, האם בשל צורך ההתיישבות יש להקל בעבודות הקרקע על ידי היתר המכירה, או שיש לנהוג להיפך, שבשל הדאגה לאחיזתנו בארץ עלינו להתחזק במצוות השמיטה, אשר חז"ל השוו אותה לשלושת העבירות החמורות ביותר, ודווקא בשמירתן תתחזק ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל⁷. מורכבות זו ביחס להיתר המכירה ניכרת מהנהגתו של הגרא"ה קוק זצ"ל כעשרים שנה מאוחר יותר, בשמיטת תר"ע השמיטה הראשונה לאחר עלותו ארצה. הרב זצ"ל אמנם ביסס וחיזק את היתר המכירה - הלכתית וציבורית, אך עודד ואף זירז את החקלאים שהשמיטו מרצונם את שדותיהם בשביעית בצורה מוחלטת⁸. כך היה כאשר אנשים

- שאותן יהיו מוכרחים לעשות על ידי נכרים, אך את המלאכות דרבנן התירו לבצע גם על ידי ישראל. ראה על כך בשבת הארץ (פ"ח ה"ח אות ד הע' 15, אות ה הע' 19-23).
4. כפי שנתבאר לעיל (הע' 3).
  5. הבסיס ההלכתי שאין לפירות היתר מכירה, דין קדושת שביעית מבוסס על שיטת מרן רבי יוסף קארו (כס"מ הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט, שו"ת אבקת רוכל סי' כד) הסובר שאין קדושת שביעית בפירות נכרים, ועל כן שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ב פסקה 2 הע' 16-18).
  6. הוצאה לחו"ל של פירות הקדושים בקדושת אסורה עפ"י דרשת חז"ל בתורת כהנים (בהר פרשה א, ט) ובמשנה (שביעית פ"ו מ"ה) ונפסקה ברמב"ם (הל' שמיטו"י פ"ה הי"ג).
  7. כלשון חז"ל במשנה (אבות פ"ה מ"ט): "גלות בא לעולם על עובדי עבודה זרה ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ועל השמטת הארץ", זאת עפ"י משמעות הפסוקים בפרשת התוכחה (ויקרא כז, לד-לה).
  8. ראה אגרות הראיה (ח"א אגרת רפט ד"ה ביסוד השמיטה) שם פותח הרב בראשית דבריו וכותב: "עלינו לדעת שאנו חייבין להתאמץ בכל כוחנו לסבב פני הדברים שסוף כל סוף תהי' שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש. עלינו להשתדל להנחות את

בעלי סמכות ציבורית ניסו לכפות על חקלאים לעשות היתר מכירה, הוא מחה על כך בפני הנוגעים בדבר, והזהירם בצורה חריפה, לבל יעשו כן בפעמים אחרות.⁹ על פי תפישה זו הקים הגרא"ה קוק זצ"ל מערך של **אוצר ב"ד לפירות של היתר מכירה, על מנת לצמצם את ההיתר רק למקרים הנצרכים** בלא להשתמש בו באופן גורף. כך גם נהג הרה"ג שמואל מוהליבר זצ"ל שסבר שיש להקל לזרוע אף ללא היתר מכירה, אך תמך בחקלאים שהעדיפו להשבית את עבודת הקרקע לגמרי בשביעית¹⁰.

ב. אוצר בית דין

האפשרות השניה שנתחדשה הייתה טיפול במטעים ובגידולי השדה על ידי אוצר בית דין, באפשרות זו החקלאי נהפך לשליח בית-דין והוא המבצע את המלאכות עפ"י הנחיות בית הדין. שכר העבודה וההוצאות השוטפות עבור הטיפול במטע גם הם משולמים לו מקופת בית הדין. בית הדין גובה את הכסף מהצרכנים לא עבור הפירות, אלא עבור העבודות וההובלה שעושים עבורו.¹¹ דרך זו צידד בה הרה"ג אברהם ישעיהו קרליץ זצ"ל בעל החזון איש, אשר עקב התנגדותו ההלכתית להיתר המכירה, ומתוך דאגה לחקלאים, סבר שעדיף להקל

הדבר, עד אשר יעלה בידינו בע"ה לבסס את יסוד קדושת השביעית בכל צורתו כתורה וכמצוה... אבל איך לבוא אל המטרה הקדושה הזאת, ובאיזה אמצעים נחזיק להגיע אליה, דבר זה צריך לימוד", ולאחר הקדמה זו הוא מרחיב את דעתו בקשר להיתר.

9. ראה אגרות הראיה (אגרת רסג): "וישמרו נא מחרב נוקמת נקם ברית, העומדת לנקם נגד המזלזלים בקדושת השביעית בשאט נפש, ושומע לי ישכן בטח ושאנן מפחד רעה".

10. הרב שמואל מוהליבר זצ"ל מיוזמי וממקימי המושבה מזכרת בתיה מראשיתה, לדעתו מבחינה הלכתית ניתן היה להקל לעבוד בשביעית בלא שום מגבלה, משום שמצב המושבות היה דומה לדעתו למצב בו התיר רבי ינאי לזרוע בשביעית. עקב החשש שבמצבן הקשה של המושבות שמירת שמיטה עלולה להביא לידי חורבן היישוב מחדש. עם כל זאת כאשר אנשי מזכרת בתיה נאבקו מול פקידי הברון רוטשילד שלא לעבד את שדותיהם בשנת תרמ"ט, תמך הרב מוהליבר זצ"ל במאבקם. ועי' על כך בספר "נחשוני השמיטה" (א. ארקין הוצאת מדרשת מזכרת בתיה).

11. על היסודות ההלכתיים של אוצר ב"ד ראה התורה והארץ (ח"ו עמ' 422-389).

בקולות משמעותיות במלאכות שביעית, וביחס ההלכתי לגידולי השדה הנקטפים בשביעית - כפי שיתבאר בהמשך¹².

לאור האמור לעיל מובן מדוע דרך זו של "אוצר בית-דין" רווחה בשמיטות האחרונות בעיקר בהתיישבות החדשה ביש"ע (כולל דרום הר חברון וגוש עציון) ובגולן, כאשר התפתחה תופעה של רצון לצמצם את השימוש בהיתר-המכירה לענפים מסוימים ולאזורים מסוימים בלבד. בחלק מועט מהמקרים חברי המושבים החקלאיים הובירו את שדותיהם בשביעית, אף בלא לחלק את תוצרתם על ידי אוצר ב"ד. מאידך, אצל הציבור החרדי אשר בחלקו צרך פעם **דווקא פירות של אוצר ב"ד** - נוצר תהליך שונה, כשהם כבר אינם מוכנים לצרוך יבול שמיטה, אלא רק "יבול נכרים", או יבוא מחו"ל. על רקע זה עלה הצורך להקים גוף שידאג לחקלאים יהודים המעוניינים להשתלב בתהליך זה, ולצרכנים הרוצים לחזק מגמה זו ולצרוך תוצרת יהודית שבחלקה קדוש בקדושת שביעית. גוף זה יהא מבוסס על כך שהציבור הצרכני יתחייב מצידו לצרוך תוצרת זו, **וככל שיגדל מספר המתחייבים מצד הצרכנים, כן ניתן יהיה להכניס למעגל זה מספר רב יותר של חקלאים שחפצים לטפל במטעים ובשדות עפ"י הנחיות אוצר בית הדין**. התוצרת שתחולק על ידי "אוצר הארץ" תכלול בתוכה פירות וירקות, הפירות יחולקו לצרכנים במסגרת אוצר ב"ד באריזות שונות להימנע משקילה וכדו'¹³. אולם אספקת הירקות על ידי "אוצר הארץ", תיעשה עפ"י סדרי עדיפות הלכתית שיתבארו לקמן, ובהתאם לכך ייווצר הקשר עם החקלאים השונים.

הענף שבו קיימים סדרי עדיפות שונים, הוא בעיקר ענף הירקות, כפי שיבואר להלן:

סדרי עדיפות בירקות:

א. ירקות משנה שישית:

עדיפות ראשונה - ירקות שנקטפו בשישית. מדובר בירקות שניתן לאחסן אותם באופנים שונים, ושמקורם ממשקים יהודים. עדיפותם ההלכתית היא בכך שהיות

12. על סיבת התנגדותו העקרונית להיתר ראה מה שכתב תלמידו הרב קלמן כהנא זצ"ל (והשביעית תשמטנה עמ' 1-8).

13. עפ"י רמב"ם (הל' שמיטו"י פ"ו ה"ג), ועל שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ב-ג).

ומדובר בגידולי ששית אין בהם זיקה כלשהיא למלאכות שביעית. אולם שיווק התוצרת ייעשה באריזות בעלות צבע מיוחד לירקות מקטיף ששית, בכדי למנוע מראית העין שמדובר בירקות שביעית. לפיכך לדרך זו תהיה עדיפות ראשונה במעלה¹⁴.

ב. מצעים מנותקים:

עדיפות שניה - מצעים מנותקים בחממות כולל מכירת העציצים. דרך זו של גידול בעציץ שאינו נקוב בתוך בית, מבוססת על צירוף שני יסודות הלכתיים:
א. בימינו שביעית נוהגות מדרבנן - מקילים בספק של הירושלמי אם מותר לזרוע בקרקע שבתוך בית¹⁵.
ב. שגידול בעציץ שאינו נקוב בחוץ איסורו מדרבנן. כמו כן ההנחיות הן לפרוס יריעות ניילון על הקרקע בכדי שלא תהיה יניקה של העלים מהאדמה¹⁶.
בשתי האפשרויות הנ"ל עדיין מדובר בגידולים שאין להם קדושת שביעית.

ג. ירקות מזריעת ששית וקטיף שביעית

עדיפות שלישית - ירקות מזריעת ששית שנלקטים בשביעית. בדרך זו הירקות כבר קדושים בקדושת שביעית והם יחולקו על ידי אוצר ב"ד - השאלה לגבי ירקות אלו היא האם הם נכללים באיסור ספיחים. איסור זה גזרו חז"ל לכו"ע על גידולים חד-שנתיים (שאינם גידולי הבר) הגדלים בשביעית, מחשש שמא אדם מישראל יזרע בסתר ויאמר שירקות אלו עלו מאליהם. אלא שנחלקו הראשונים האם איסור זה כולל בתוכו גם גידולי ששית שנקטפו בשביעית, או שלא. לשיטת הרמב"ם איסור זה אכן כולל בתוכו גם ירקות שנזרעו בששית והמשיכו לגדול בשביעית, ומדבריו יוצא שכל גידולי שדה שנלקטים בשביעית אסורים באיסור

14. יש לציין שלפי ביאור הרש"ס לירושלמי (שביעית פ"ט ה"ה סוף ד"ה חזור וזכי ביה), גם אוצר ב"ד של התוספתא שמר במחסנים יבול ששית, אך הוא עשה כן דווקא בפירות, שחולקו דווקא בסוף השביעית.

15. לדעת פאה"ש (סי' כ ס"ק נב) ובעקבותיו הלכו עוד אחרונים, שניתן להתיר אפילו על קרקע גמורה בתוך בית בשביעית בזמן הזה.

16. עפ"י חזו"א (סי' כב ס"ק א, סי' כו ס"ק ד). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ב ובהע' שם, פ"א ה"ו אות ד ובהע' שם).

ספיחין¹⁷. אולם לדעת הר"ש משאנץ ירקות אלו כיוון שהתחילו לצמוח בשישית לא חל עליהם איסור ספיחין אע"פ שנקטפו בשביעית¹⁸. אלא שגם בשיטת הר"ש דנו האחרונים מהו מעמדם של ירקות שהתחילו לצמוח בשישית אך החלק הנאכל שלהם התחיל לצמוח בשביעית (כגון: עגבניות, מלפפונים, פלפלים וכדו'). לדעת החזו"א הר"ש מתיר אף ירקות כאלו היות שהם התחילו לצמוח בשישית¹⁹. לעומתו סובר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שהר"ש התיר רק אם החלק הנאכל התחיל לצמוח בשישית,

17. כך מוכח מלשון הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ג) שכתב: "הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית, אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרוע אותם בגנות ומיני תבואה וקטניות – כל הצומח מהן אסור מדבריהם". לביאור שיטת הרמב"ם עי' שבת הארץ (פ"ד ה"ג אות ב והע' 10-7).

18. יש לציין שגם בין הראשונים הנוקטים בעיקרון כשיטת הר"ש שאין איסור ספיחין בגידולי שישית, קיימת מחלוקת ראשונים מהי ההגדרה של גידולי שישית שלא יחול עליהם איסור ספיחים. מדברי הרמב"ן (ויקרא כה, ה) משמע שהיקל רק בירקות **שעיקר הצימוח** שלהם היה בשישית, אך מדברי הר"ש (שביעית פ"ט מ"א ד"ה כל הספיחין) נראה שהוא מיקל אף בירקות **שהתחילו לצמוח** בשישית, וכמותו נקט החזו"א (שביעית ס"ו ט"ק א). טעמו של הר"ש (שביעית פ"ט מ"א ד"ה כל הספיחין) והראשונים הנוקטים כמותו, נובע מכך שרואים שהצמח גדל בשישית אף שהוא נשאר מחובר לאדמה בשביעית, ושוב אין כאן פתח לרמאים שיזרעו בסתר בשביעית ויאמרו "ספיחין הם" שהרי כאן ניכר שהצמח התחיל לצמוח בשישית. הגרא"ה קוק זצ"ל בשבת הארץ (פ"ד ה"ג אות ב) הביא אמנם את מחלוקת הר"ש והרמב"ם אך לא הכריע במחלוקת זו. אך יש לציין ששיטה זו אינה דעת יחיד, וכמותה נקטו עוד ראשונים (עי' שבת הארץ פ"ד ה"ג אות ב הע' 11). ועי' ילקוט יוסף (שביעית פכ"ג הע' יד) שכתב שגם אביו הגר"ע יוסף שליט"א אמר לו שכן יש לפסוק כיוון שכך דעת רוב הראשונים. החזו"א (שביעית ס"ו ט"ק א) הכריע כדעת הר"ש וההולכים בשיטתו, והחזו"א אף למד בדברי הר"ש שאין איסור ספיחין אף **בפירות שתחילת ההרשה הייתה בשישית**, ואף ביחס לירקות במובנם הרחב כפי שהם קרויים היום, דהיינו עגבניות מלפפונים תפוחי-אדמה גזר וכדו' **שרק העלים שלהם התחילו לצמוח בשישית אף שהחלק הנאכל עוד טרם צמח**. חידוש שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מעדני ארץ שביעית הוספות ס"ו י, יא) חלק עליו הלכתית וקיבל אותו למעשה רק משום ש"כבר הורה זקן" וכוונתו לחזו"א. אמנם הראשל"צ הגר"מ אליהו שליט"א אף שס"ל שבהל' זרעים יש לפסוק כדעת רמב"ם עם כל זאת בנוגע לספיחים שהתחילו לצמוח בשישית דעתו שיש להקל למעשה היות שנהגו להקל בזה, ועי' קטיף שביעית (פרק טז סעי' ח והע' 27). ועי' אור לציון (שביעית עמ' סו).

אך להלכה למעשה הוא הסכים שיש לפסוק כחזו"א, היות ש"כבר הורה זקן" כלשונו²⁰.

ד. ירקות מגידולי הערבה הדרומית:

עדיפות רביעית - ירקות מגידולי הערבה הדרומית עם היתר מכירה לחומרה. שאלת זיהוי הגבול הדרומי של ארץ ישראל באזור הערבה היא שאלה שדנו בה רבים, והיא תלויה בכמה מרכיבים:

א. היכן הוא בדיוק "קצה ים המלח"? חשיבות הדבר היא משום שזו נקודת הגבול הדרומית-מזרחית של הארץ, כפי שמצוין בפסוק (במדבר לד, ג-ד): "וְהָיָה לְכֶם פְּאֵת נֶגֶב מִמִּדְבַּר צֶן עַל יַדֵי אֲדוֹם"²¹ וְהָיָה לְכֶם גְּבוּל נֶגֶב מִקְצֵה יַם הַמֶּלַח קִדְמָה: וְנִסַּב לְכֶם הַגְּבוּל מִנֶּגֶב לְמַעַל עַקְרָבִים...". מנקודה זו מתחיל קו הגבול לפנות לכיוון דרום. **באופן דומה מצוין תחילת הגבול הדרומי של שבט יהודה (יהושע טו, ב) החופף כידוע את גבולה הדרומי של הארץ כלשון הפסוק: "ויהי להם גבול נגב מקצה ים המלח מן הלשן הפונה נגבה", וביאר רש"י (שם): "מקצה ים המלח - הוא מקצוע דרומית מזרחית של א"י באלה מסעי".** מיקומה המדויק של נקודה זו אינו ניתן לזיהוי באופן ודאי, בשל העובדה שקו החוף של ים המלח נסוג בעשרות ואולי אף במאות מטרים מאז כיבוש הארץ על ידי יהושע. דבר שיש לו משמעות מהיכן מתחיל הגבול

20. למרות דעת המקילים לפיתרון זה יש עדיפות פחותה ממצעים מנותקים בשל העובדה שהיא

בניגוד לשיטת הרמב"ם, אף שכאמור רוב הראשונים והאחרונים נוקטים כמוה.

21. כידוע אדום היא אחת מהארצות שלא ניתנו לאברהם אבינו עד לעתיד לבוא, כפי המובא במדרש (בראשית רבה פרשה מו, כג): "רבי חלבו בשם רבי אבא בשם רבי יוחנן כך עלה בדעתו של מקום להנחיל להם לישראל ארץ עשרה עממים, את הקיני ואת הקנזי, ואת הקדמוני, ולא נתן להם אלא ז' את החתי, ואת הפרזי, ואת הרפאים, ואת האמורי, ואת הכנעני, ואת הגרגשי, ואת היבוסקי, הרי שבעה... ואיזה הם הג' שלא ניתן להם, רבי אומר ערביה שלמייה, נוטייה, רבי שמעון בן יוחאי אומר דרמוסקוס, ואסייא, ואספמייא, ר"א בן יעקב אמר, אסיא ותרקי וקרטיגניה, **רבנן אמרי אדום ומואב, וראשית בני עמון, הם הג' שלא נתן להם בעוה"ז, אדום שנאמר (דברים ב) כי לא אתן לך מארצו ירושה כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, ובמואב כתיב (דברים ב) אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, קנזי הוא מעשו, קיני וקדמוני הוא מעמון ומואב. אבל לימות המשיח יחזרו ויהיו לישראל כדי לקיים מאמרו של הקב"ה אבל עכשיו שבעה נתן להם שנאמר (דברים ז) שבעה גוים רבים ועצומים ממך...".**

לפנות בזוית לכיוון דרום-מערב²². אך ככל הנראה לזיהוי זה יש משמעות ביחס לאזור הערבה הצפונית – אם הוא נכלל בתחום גבולות פרשת מסעי.

ב. האם הגבול הדרומי פונה ישירות מים המלח למעלה עקרבים, והיכן היא מעלה עקרבים?

כפי שנאמר בתורה הגבול הדרומי פונה לכיוון מעלה עקרבים, וכלשון הפסוק ושם לד, ג: "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים". השאלה היא, האם הגבול הדרומי פונה ישירות מ"קצה ים המלח" באופן חד לכיוון מעלה עקרבים, או שהוא ממשיך דרומה בזוית קלה לכיוון הערבה, ורק לאחר מכן הוא עושה תפנית צפונית מערבית לכיוון מעלה עקרבים²³. למחלוקתם יש משמעות מעשית כיצד יש להתייחס לחלק מהערבה הצפונית. לדעת הרב יהוסף שווארץ זצ"ל בספרו תבואות הארץ (מהדורת לונץ – עמ' כב-כז) הסובר כאפשרות הראשונה, כמעט כל הערבה הצפונית נמצאת מחוץ לגבולות הארץ המפורשים בפרשת מסעי, כיוון שהגבול הדרומי נוטה מקצה ים-המלח ישירות לכיוון מעלה עקרבים. לעומת זאת לדעת הרב יצחק גולדהאר זצ"ל בספרו אדמת קדש (עמ' 186) הסובר כאפשרות השנייה, חלק מהערבה הצפונית כלול בגבול פרשת מסעי. אך לפי שתי השיטות הנ"ל אין מחלוקת שמעלה עקרבים המוזכר בתורה הוא המקום הנקרא גם כיום בשם זה. על דעות אלו הסתמכו בשמיטות הקודמות חלק מהפוסקים להתיר לכתחילה לרכוש תוצרת חקלאית בשביעית מאזור הערבה. אולם הרבנות הראשית לישראל לא הסכימה עם גישה זו.

שיטה שלישית ביחס לזיהוי של גבולות פרשת מסעי היא שיטת הרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי בספרו עיר הקודש והמקדש (ח"ג עמ' רסד). לדעתו מעלה עקרבים המוזכרת בתורה אינה מעלה עקרבים של ימינו אלא הוא שטח הקרוי בערבית "עקבה" כשהוא כולל בתוכו את כל אזור הערבה מדרום ים המלח עד אילת²⁴. לפי שיטה זו צריך להסביר שהגבול מ"קצה ים המלח" אכן פונה דרומה בזוית קלה מאוד כשהוא נמשך לאורך כל הערבה עד אילת.

ג. האם איזור הערבה נחשב ככיבוש עולי מצרים לא עפ"י גבולות מסעי אלא משום שנכבש על ידי מלכי יהודה? לדעת הגרא"י וולדנברג זצ"ל בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ג סי' 22.

22. ראה במאמרו של הרב זלמן קורן שליט"א (חוברת מוריה תשנ"ד) המרחיב בנושא זה, אך לפי כל השיטות קיימת פנייה של הגבול מקצה ים המלח מעט לכיוון דרום.

23. כשבין השאר הוא מסתמך על דברי הפסוק (יהושע שם) שהגבול של הארץ הוא "על יד ארץ

אדום", לפי שיטתו כל הערבה הוא בתוך תחום גבולות הארץ שעל פי פרשת מסעי.

כג) הערבה הדרומית עד אילת קדושה בקדושת עולי מצרים, כיוון שהיא נכבשה על ידי מלכי יהודה²⁵. לשיטה זו הסכים הראשל"צ הגרבצמ"ח עוזיאל זצ"ל, כפי שהעידו בשמו בשו"ת ציץ אליעזר (שם), ומו"ז בשו"ת ישכיל עבדי (שם). וכן נקט למעשה מו"ז בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ו או"ח סי' ב סעי' ב) כשביאר מכמה טעמים מדוע אין לנהוג יו"ט שני של גלויות באזור אילת, ופשוט לו שיש לנהוג שם תרו"מ כדין מדברות ארץ ישראל הנגררות אחר א"י.

ד. שיטה נוספת היא שיטת הסוברים שקו רוחב שלושים הנמצא בדרום הערבה הוא הקובע את הגבול הדרומי של ארץ ישראל. אולם קיים קושי להבין את השיטה הנ"ל ביחס למצוות התלויות בארץ²⁶.

25. ועי' בספר מור וקציעה (או"ח סי' ש"ו קונטרס ישוב א"י) בענין הגדרת כיבוש עולי מצרים.
26. שיטה זו הוזכרה באנציקלופדיה התלמודית (כרך ב' – ארץ ישראל – גבולות) בסיכום הדיון על הגבול הדרומי, וז"ל: "הגבול הדרומי של ארץ ישראל הוא עד המעלה השלושים לצפון העולם". שיטה זו מסתמכת כפי שמצוין שם (הע' 241) על דברי הרמב"ם (הל' קידוש החודש פי"ח ה"ז) ביחס לראיית הלבנה בארצות המקבילות לארץ ישראל במזרח או במערב, שאם ראו אותה במקביל לארץ ישראל ממזרח ודאי שהיא כבר נראתה גם בארץ ישראל, ושם הזכיר הרמב"ם את המושג "קו רוחב שלושים", כלשונו (שם): "וכל אלו הדברים בשהיו המדינות שבמערב ובמזרח מכוונות, כגון שהיו נוטות לצפון העולם משלשים מעלות עד חמש ושלושים מעלות". כמוכן הרמב"ם ביאר שאין להסתמך על ידיעה זו לקבל על פי זה עדות החודש, וכלשונו (שם): "ודברים אלו שביארנו בערי מזרח ומערב אינן אלא להגיד כל משפטי הראייה להגדיל תורה ולהאדירה, לא שיהיו בני מזרח או בני מערב סומכין על ראיית הירח או תועיל להם כלום, אלא לעולם אין סומכין אלא על קידוש בית דין שבארץ ישראל כמו שביארנו כמה פעמים". משום כך יש המקשים על השוואה זו לדיני מצוות התלויות בארץ משתי סיבות:

א. הרמב"ם לא נתכוון לתחום באותה הלכה לקבוע את התחום של גבולות הארץ, אלא לתת לנו מושג פחות או יותר על הארצות המקבילות לארץ ישראל, לענין ידיעה מציאותית על ראיית הירח. ומשום כך כתב הרמב"ם שארץ ישראל עומדת קו רוחב 35 בצפון לבין קו רוחב 30 בדרום אך לא התכוין שארץ ישראל מסתיימת בדיוק באותו קו רוחב. בעיקר שקשה לקבוע את גבולות הארץ עפ"י חישוב של קו רוחב, בעוד שהגבולות בפרשת מסעי בצפון ובדרום מאוד מפותלים.

ב. קושי נוסף היא העובדה שהרמב"ם בעצמו כותב במקום אחר בהל' קידוש החודש (פי"א הי"ז) שא"י נמצאת בין קו רוחב 29 בדרום לבין קו רוחב 35 בצפון, וכלשונו: "ולפי שהראייה לא תהיה אלא בארץ ישראל כמו שביארנו, עשינו כל דרכי חשבון זה בנויים על עיר ירושלים ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו ששה או שבעה ימים רואין את הירח תמיד ובאים

ה. שיטה נוספת שיש לחוש למעמד ההלכתי שיש לכיבושי מדינת ישראל שבימינו; שדינו ככיבוש שלישי, בעיקר במקומות שברור לכל שמטרת הכיבוש הייתה לשם החלת ריבונות והתיישבות כמו באיזור הערבה²⁷.

מכל הסיבות הנ"ל נהגה הרבנות הראשית לישראל לדורותיה לקבל תוצרת חקלאית מכל איזור הערבה רק לאחר שהחקלאים ביצעו שם היתר מכירה²⁸. אך ודאי שאם עושים שם היתר מכירה יש מקום לכתחילה להקל לעבוד שם בשופי, היות ולדעות מסוימות ניתן להקל לעבוד שם לכתחילה.

ה. ירקות ייבוא או ירקות או ירקות היתר מכירה

עדיפות חמישית – ירקות ייבוא או ירקות היתר מכירה – (יתכן שלא יזדקקו לאף אחת מהן). שתי אפשרויות אלו מעמדם שווה מבחינה הלכתית בכך שהם ירקות נכרים. אולם לכל אחד יש מעלה וחיסרון ביחס לסוג השני. החיסרון בהיתר מכירה בשל העובדה שמדובר בירקות שנזרעו או נשתלו בקרקע ישראל בשביעית, אך יש לכך מקום כשמדובר בחקלאי שעושה כן כעדיפות אחרונה

ומעידים בבית דין, ומקום זה הוא נוטה מתחת הקו השהו המסבב באמצע העולם כנגד רוח צפונית בכמו שתיים ושלושים מעלות עד חמש ושלושים ועד תשע ועשרים, וכן הוא נוטה מאמצע הישוב כנגד רוח מערב בכמו ארבע ועשרים מעלות עד שבע ועשרים ועד אחת ועשרים". תיאור הרבה יותר מובן כיוון שלפי תיאור זה ירושלים נמצאת ממש בתווך, בקו רוחב 32 באמצע א"י. כשיוצא מכך שהגבול הוא במעלה ה-29 שהיא הרבה יותר דרומה מהעיר אילת, כפי שכתב הרמב"ם. אמנם יש כאלו שרצו לומר שכוונתו לסוף המעלה העשרים ותשע שהיא תחילת המעלה השלושים, אך הדבר קשה כיון שמצד פשט הרמב"ם משמע שירושלים היא באמצע (בקירוב) ואם נפרש שכוונתו לסוף המעלה העשרים ותשע יוצא שירושלים היא הרבה יותר דרומה מאמצע הארץ. אמנם יש שאומרים שהחזו"א לא רצה להתיר שירכשו תוצרת חקלאית בשמיטה אלא מיטבתה הנמצאת מדרום לקו רוחב שלושים. אך כבר כתב הרב זלמן קורן שליט"א (חוברת מוריה תשנ"ד) שאין עדות שהחזו"א תלה את ההיתר בקו רוחב שלושים, אלא שהחזו"א ס"ל כדעת האדמת קודש או תבואות הארץ שאף צפונה משום אינו בגבולות הארץ, ומה שבזמנו הוא לא רצה להתיר לרכוש תוצרת חקלאית רק מיטבתה היות ובזמנו (שמיטת תשי"ב) הקיבוץ היחיד בערבה שהיה מדרום לגבולות מסעי, היה קיבוץ יטבתה.

27. עי' על כך בארץ חמדה (ח"א עמ' קלה-קלו) ועי' עוד בשבת הארץ (עם תוספת שבת ח"ג פי"ב הט"ז).

28. עי' על כך בספר "קטיף שביעית" (פרק ד סעי' א והע' 2).

בסוף השמיטה אחר שמוצו כל האפשרויות האחרות, או שעושה כן לצורך ייצוא לחו"ל בכדי לא להפסיד שווקים בשנים האחרות.
החיסרון בירקות ייבוא שמדובר בירקות שמייבאים אותם רק בגלל השמיטה ואילולא השמיטה ניתן היה להשיגם בארץ. התועלת בירקות ייבוא היא בכך שלא מקילים כלל בזריעה או שתילה בשמיטה עצמה בקרקע ישראל.

יהי רצון שמתוך החדרת המודעות של מצוות השמיטה הלכה למעשה ובקיומה, בשכבות רבות של הציבור בארץ. נזכה לחידוש קיום מצוות שמיטה ויובל מן התורה בקיום הפסוק (ויקרא כה, יא): "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה... ושבתם איש אל אחוזתו", ושתבורך ארצנו מפי הבורא כפי ההבטחה בפסוק (ויקרא כה כא): "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלוש השנים".

שמיטה מתוצרת עברית או מיבוא?

בשמיטות קודמות עיקר ההתלבטויות של תושבי ישראל, שומרי תורה ומצוות, היתה האם להעדיף תוצרת יהודית (אוצר בית דין, חממות ומצע מנותק או אולי אף היתר מכירה) או תוצרת ערבית. כיום, בשמיטה הקרובה, עניין התוצרת הערבית בשמיטה יורד בצורה משמעותית ב"ה (אם כי עדיין רלוונטי, ולצערנו ישנם גם גופי כשרות שסוגרים עסקאות מיוחדות עם חקלאים ערבים לקראת השמיטה) אולם, עדיין נשאלת השאלה האם להעדיף תוצרת יהודית זו או להעדיף יבוא.

הקנייה דרך יבוא, תהיה כנראה זולה יותר, תחסוך קשיים של התמודדות עם קדושת שביעית (הן בבתי פרטיים ובמיוחד במוסדות) ותחסוך צורך בפתרונות הלכתיים עבור שנת השמיטה.

מאידך, העדפת תוצרת חקלאית של יבוא, עשויה להביא נזק כלכלי כבד על החקלאים, למוטט ענפי חקלאות רבים ולגרום נסיגה גדולה ברמת ההידור של עבודות החקלאים בשנת השמיטה. ככל שישנו ציבור גדול יותר המעוניין בפירות שמיטה, כך מתאפשר להשתמש בדרכים מהודרות יותר של פתרונות הלכתיים בשמיטה, כגון אוצר בית דין או חממות ומצע מנותק, או במקביל לשכלל את היתר המכירה באופן שיתבצע בצורה הלכתית טובה יותר, אך ידרוש הוצאות רבות יותר מן החקלאים. ננסה ביריעה קצרה זו, לעמוד על עיקרי הדברים.

העדפת תוצרת עברית

בתורת כהנים בפרשת בהר (ריש פרשתא ג) נאמר:

מנין כשהוא מוכר לא תהיה מוכר אלא לעמיתך? תלמוד לומר 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך', ומנין כשהוא קונה לא תהיה קונה אלא מיד

עמיתך? ת"ל 'או קנה מיד עמיתך'. אין לי אלא קרקעות שבהם דיבר הכתוב, מנין לרבות דבר המטלטל? ת"ל 'ממכר' לרבות דבר המטלטל.

התורת כהנים לומד מן הפסוק "או קנה מיד עמיתך", שיש להעדיף קנייה מיהודי – לא תהא קונה אלא מיד עמיתך.

יש לבחון כמה נקודות בדברי התורת כהנים:

- א. מהם הגבולות של העדפת הקנייה מישראל: האם רק במחיר שווה או שמא גם במחיר שונה? אם גם במחיר שונה, האם יש גבול להפרש או שמא בכל מקרה צריך להעדיף קנייה מיהודי? מה הדין כשיש טרחה מרובה יותר בקנייה מיהודי?
- ב. האם דברים אלו נפסקו להלכה? ברמב"ם ובשו"ע אינם מופיעים, האם דבר זה מראה את כך שאין הלכה כדרשה זו?

שיטת התוס':

הגמרא בע"ז (כ ע"א) מביאה את הפסוק בדברים (יד) "לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי". התורה מתארת כאן שתי אפשרויות שבהן היהודי יכול לנהוג כשיש לו נבילה: 1. לתת במתנה לגר (גר תושב, שיש לו זכויות מסוימות, אך איננו נחשב כיהודי). 2. למכור את הנבילה לגוי.

האם יש להעדיף נתינה לגר על פני מכירה לגוי? הגמ' אומרת, שיש להעדיף נתינה לגר. היא לומדת זאת לפי ר' יהודה מן הייתור של המלה "או" ("או מכור לנכרי"). לעומת זאת לפי ר' מאיר היא לומדת זאת מסברה: כיוון שאנו מצווים להחיות גרים ולעזור להם, ברור שאנו צריכים להקדים אותם לפני הגויים.

מכאן לכאורה מקור נוסף לכך שיש להעדיף קנייה מיהודי על פני גוי, כי אם יש להעדיף בענייני מקח וממכר את הגר על פני הגוי, ק"ו שיש לתת עדיפות לישראל. לא זו בלבד, אלא שאפילו יש להפסיד על כך כסף, כי אם ימכור לגוי ירוויח כסף, ולמרות זאת הוא צריך לתת במתנה לגר.

אולם, התוס' (ד"ה ור"מ) לא קיבלו דברים אלו:

וא"ת וכי אם יש לו לאדם חפץ למכור יתננו לגר קודם שימכרנו לעובד כוכבים והלא אפי' לישראל אינו מצוה על כך? וי"ל דדוקא נבילה שאינו שוה אלא דבר מועט לישראל שלא היו עובדי כוכבים מצויים ביניהם ולגר היא שוה הרבה כשאר בשר.

התוס' מקשים, שלא ייתכן שיש להעדיף נתינה לגר על פני מכירה לגוי. האם בכל דבר נאמר שיש להעדיף לתת מתנה לגר מאשר למכור? מדוע שהישראל יצטרך להפסיד ולתת במתנה לגר? לאור זאת אומרים התוס' שרק במקרה זה של נבלה ציוותה תורה לתת לגר, כיוון ש"אינו שוה אלא דבר מועט לישראל... ולגר היא שוה הרבה, כשאר בשר". כלומר, רק כאשר יש הפסד מועט אמור היהודי להעדיף את הגר על פני הגוי, אולם, אם יש הפסד מרובה, ברור שאין צורך להעדיף יהודי על פני גוי¹.

הגמרא בב"ק (קיד ע"א) אומרת, שאם יש ליהודי חלקה הצמודה לחלקה של יהודי אחר ("בר מצרא") אסור לו למכור את החלקה שלו לגוי. התוס' (ד"ה עד) מעירים על כך: עד דמקבל עילויה כו' - אומר ר"ת דהיינו דוקא כשישראל רוצה ליתן לו כמו שנותן לו העכו"ם אבל אם העכו"ם רוצה ליתן לו יותר אין להפסיד בשביל כן.

כלומר: רק כאשר היהודי יכול למכור ליהודי אחר באותו מחיר הרי שאסור לו למכור לגוי, אבל אם הגוי נותן לו יותר כסף, רשאי הוא למכור לגוי. אמנם מדובר בקרקעות אבל בפשטות הדין זהה במטלטלין (והתורת כהנים דיבר על שני הדברים) ואפילו ק"ו שאם בקרקעות יכול להעדיף את הגוי כשהדבר משתלם יותר מאשר לעשות עסק עם יהודי, בודאי שיוכל להעדיף את הגוי כשמדובר במטלטלין. דבר זה גם נפסק להלכה בשו"ע (חו"מ סי' קעה, סמ"א).

גם מתוס' זה ניתן לחוש את הגישה העקרונית: אין חובה לקנות אצל יהודי אם הדבר גורם להפסד, ביחס לקנייה אצל גוי. לפי התוס' בב"ק משמע שאינו צריך לחוש בכל הפסד שהוא, ואילו לפי התוס' בע"ז (כ ע"א) משמע שבכל זאת בהפסד מועט צריך להעדיף את היהודי.

שיטת התשב"ץ והרמ"א

בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' קנא) דן בקנייה מסוחרים יהודים לעומת קנייה מישמעלים: שוה בשוה לא הוצרך הכתוב להזהיר שיקדים ישראל לעכו"ם, אלא אפי' לישראל בפחות ולעכו"ם ביתר ישראל קודם.

1. הניסוח בתוס' הוא שלישראל ההפסד הוא "דבר מועט", ואילו לגר מדובר בדבר ש"שוה הרבה". יש כאן תחושה שמדובר על מעין מידת סדום: הישראל כמעט ולא ניזוק ואילו הגר מרוויח הרבה. מה הדין כאשר יש הפסד מועט אך אין רווח גדול לצד השני? קשה להסיק זאת מהתוס', ומכל מקום ישנם ראשונים שדיברו על הפסד מועט מבלי להזכיר את הרווח הגדול של הגוי (ראה למשל תוס' רבינו פרץ בפסחים כא ע"ב).

התשב"ץ כותב שלגבי תשלום שווה, פשוט שצריך לקנות מישראל. לצורך כך אין צורך בפסוק או בלימוד. ומכאן, שאם התורת כהנים לומד זאת מייתור בפסוק, הרי שיש להקדים ישראל לגוי, גם אם ישנו בכך הפסד. אולם, התשב"ץ לא מגדיר את רמת ההפסד וההפרש שבין הישראל לגוי.

וויכוח גדול פרץ בעולם היהודי בעקבות הדפסת הרמב"ם. מהר"ם פדואה הדפיס את ספרי הרמב"ם, ובמקביל גם גוי אחד הדפיס את ספרי הרמב"ם ומכר אותם בזהוב אחד פחות. נשאל על כך בשו"ת הרמ"א (סימן י):

במודרש תורת כהנים פרשת בהר, למדה תורה דאם באת לקנות קנה מיד עמיתך, וכן למכירה... ואין לומר דזהו דוקא כשהכותי והישראל נותנין בערך ובמקח אחד, אבל כשהכותי מוזיל טפי שרי ליקח ממנו כדי להרויח במקחו. הנה דברים אלו ג"כ הבל המה, דהא גרסינן פרק איזהו נשך (ב"מ ע"א) 'תני רב יוסף אם כסף תלוה את עמי' (שמות כב, כד) - עמי וכותי עמי קודם, עני ועשיר עני קודם כו'. ופריך בגמרא עמי וכותי עמי קודם פשיטא, ומשני אמר רב נחמן אמר רב הונא, תנא לא נצטרכה אלא דאפילו לכותי ברבית שנאמר 'לנכרי תשיך' (דברים כג, כא) אפילו הכי דוחה עשה של אם כסף תלוה עשה זו...

ואין לומר דדוקא התם שאינו מפסיד משלו אלא שאינו מרויח, אבל במקום שמפסיד משלו כי הכא אינו צריך להקדים לישראל... ובפסחים פרק כל שעה (פסחים כא ע"ב): תניא לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי (דברים יד, כא)... א"כ הא דאמר הכתוב מיד עמיתך מיירי כשמוזיל גביה, דאם בשווין הכתוב מדבר לא צריך קרא, דפשיטא הוא דעל עמיתך גמור הוא חייב להחיות. אלא שמע מינה דהכי קאמר, דאפילו בגר במעות ולחבירו בהפסד מכל מקום חבירו קודם. ולכן לית דין צריך בשש...

הרמ"א כותב גם הוא שעל מחיר שווה אין צריך לצוות, ולכן גם במקרה שיש הפסד כשקונה אצל היהודי, צריך להקדים את היהודי. גם הרמ"א לא כותב מהי רמת ההפסד, אבל ניכר מדבריו שהדבר אמור גם בפער משמעותי בין הישראל לגוי, שכן הוא כותב שאין לומר שכאשר "הכותי מוזיל טפי" ניתן לקנות אצלו, כי גם במקרה זה יש לקנות אצל הישראל. כאן מדובר על הפרש גדול: "מוזיל טפי".

התשב"ץ לא כתב שמדובר גם על הבדל גדול במחיר, אך גם לא כתב שדווקא בהבדל קטן, אלא סתם ולא פירש באיזה פער מדובר, ואם כך מסתבר שהתשב"ץ

מדבר גם על הפסד שאיננו קטן כל כך, אך ייתכן שהוא יסכים לתוס' שבהפסד גדול אין צורך להעדיף קנייה מיהודי.

ואם כך: לפי הרמ"א יש להעדיף קנייה אצל יהודי גם אם מדובר בפער גדול. לפי התשב"ץ יש להעדיף קנייה אצל יהודי גם אם מדובר בפער מסויים, אך ייתכן שבפער גדול יודה שאין חובה לקנות אצל יהודי².

מאידך, לפי התוס' רק במחיר שווה יש להעדיף קנייה אצל יהודי (תוס' ב"ק קיד ע"א) או כשיש רק הפסד מועט (תוס' ע"ז כ ע"א).

סוחרים:

סוגיה נוספת שיש להוכיח ממנה לכאורה היא סוגיית הגמרא בב"מ עא ע"א הגמרא שם אומרת:

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עמי ונכרי - עמי קודם... אמר מר: עמי ונכרי עמי קודם פשיטא! - אמר רב נחמן אמר לי הונא: לא נצרכא דאפילו לנכרי ברביית ולישראל בחנם.

ואם כך מבואר בגמרא שיש להעדיף להלוות לישראל בחינם, מאשר להלוות לנכרי ברביית. כאשר אדם מלווה לישראל בחינם, הרי שהוא מפסיד את הפער של הריבית שיכול היה לקבל מן הגוי. למרות זאת, יש להעדיף ישראל. ומכאן, שגם בפער שלכאורה גדול (פער הריבית) צריך להעדיף את הישראל.

בשו"ת אגרות משה (וי"ד, ח"ג סי' צג) כתב עיקרון המזכיר את התוס', ובכך צמצם מאוד את הגמרא בב"מ עא ע"א:

והנה דבר פשוט לע"ד דמה שאר"נ בשם ר"ה דעמי קודם שבהלואה הוא דאפילו לנכרי ברביית ולישראל בחנם בב"מ דף ע"א ע"א אין זה בסך גדול דמ"ש פרנסת ריבית משאר פרנסות שמותר האדם לעשות מסחר במעותיו לעצמו אף שאיכא אינשי דצריכין ללוות מהם לא

2. כהבנה זו בחילוק שבין התשב"ץ לרמ"א עולה גם משו"ת מנחת יצחק, ח"ג, סי' קכט, ג. מאידך, עיין באהבת חסד (לחפץ חיים, ה', ה) שכתב שמשו"ת הרמ"א עולה שיש להעדיף קנייה מיהודי כשהפרש מועט. אך פטות הרמ"א שגם בפער גדול יש להעדיף סחורה מיהודי, וכפי שהבין גם המנחת יצחק הנ"ל.

מבעיני כשהוא כדי חייו אלא אפילו בזה"ז שכתבו התוס' שנוהגין היתר להלוות בריבית אפילו להתעשר דלא גרע פרנסה זו משאר פרנסות. כלומר: דברי הגמרא בב"מ שיש להעדיף להלוות לישראל בחינם, מאשר להלוות לגוי בריבית, אינם אמורים כאשר מדובר על הפרש גדול, כיוון שגם פרנסה זו (של הלוואה בריבית לגוי) היא פרנסה, ומותר לאדם להתפרנס במעותיו.

הרב פיינשטיין דיבר על כך שבפער גדול ניתן להעדיף הלוואה לגוי, כי זו פרנסתו של היהודי. דרך דומה מופיעה בבעל האגודה (ב"מ, ה, אות צט). הוא כותב שכיום "כל פרנסתינו על ידי הלוואת הכותים" וממילא יכול להלוות להם בריבית ולהעדיף זאת על פני הלוואה ליהודי בחינם, כי כשם שצריך לדאוג לפרנסתו של חברו, כך צריך לדאוג גם לפרנסת עצמו, ו"חייך קודמין לחיי חברך".

ממילא ייתכן שבזמננו, שרגילים לעשות מסחר עם הגויים, ניתן יהיה להעדיף גוי בריבית, לאדם שזהו עיסוקו ומכאן מקור פרנסתו, וכך גם לעניינו בעניין קנייה מיהודי, לעומת קנייה מגוי. ייתכן שכאשר מדובר על אנשי מסחר, לא תהיה חובת קנייה מיהודי המוכר במחיר גבוה יותר, כי גם היהודי השני צריך להתפרנס.

כך עולה גם משו"ת מהר"ם שיק (ח"מ סי' לא), שישנו הבדל בין אדם פרטי הקונה ובין סוחר הקונה. כאשר מדובר על סוחר, הרי שלדעתו אינו צריך לקנות אצל יהודי כשהוא יקר יותר, כי זהו עיקר מחייתו גם של הקונה! כמובן שגם בכך, צריכה להיות שאיפה לקנות אצל ישראל, בודאי כשהמחיר שווה. גם כשיש הפרש, אם ההפרש בתוצאה הסופית קטן, הרי שגם במסחר יש מקום להעדיף יהודי. כמו כן, צריך לנסות לחזור אל היהודי ולהציע לו להשוות מחיר לגוי, בכדי לעשות את העסקה אתו, כי באופן עקרוני בודאי שצריכה להיות שאיפה עד כמה שניתן, לעסוק גם במסחר עם יהודים.

פסיקת ההלכה:

הסוגיה של הקדמת הלוואה לישראל בחינם על פני הלוואה לגוי בריבית, הובאה להלכה ברי"ף (ב"מ שם) וברמב"ם (מלוה ולוה, פ"ה ה"ז) וברא"ש (ב"מ שם), אך הושמטה מהשו"ע (בחו"מ סי' צז ס"א, שהביא את המימרא מהגמרא של הקדמת הלוואה לישראל, אך לא ציין שישראל קודם גם אם לעכו"ם יוכל להלוות בריבית וע"י כך ירוויח יותר). גם הלימוד של התורת כהנים על העדפת קנייה מישראל, לא מובא בשו"ע. ייתכן שהתורת כהנים לא נפסק להלכה.

בגמרא לא מופיעה דרשה זו של התורה כהנים³. זאת ועוד, בקידושין כו ע"א ובכורות יג ע"א הגמרא משתמשת באותו פסוק "או קנה מיד עמיתך" ללימודים אחרים סביב קניין משיכה (למשל, ללמדנו שקניין משיכה ניתן לעשות רק מישראל). האם דבר זה אומר שהגמרא אינה מקבלת דרשה זו? קשה להוכיח דבר זה⁴. גם בפסיקתא (ויקרא, כה, יד) מופיע מדרש זה, ושם כתוב הדבר בסגנון אחר:

לימדה התורה דרך ארץ, שלא יהא מוכר אלא לעמיתו, ולא יהא קונה אלא מיד עמיתו...

ומכאן שלפי הפסיקתא אין מדובר על הלכה אלא על דרך ארץ, שכך ראוי לנהוג⁵. אולי סיבות אלו הובילו את השו"ע להשמיט הלכה זו. אולם, מאידך, בכמה סגיות בבלי ראינו שניתן להסיק עיקרון זה של עדיפות קניה מיהודי, וכמו כן, כאמור התשב"ץ והרמ"א ראו בכך דין גמור, וכן פסק גם בשו"ת חתם סופר (ח"מ סי' עט).

רמת ההפרש:

ראינו שפשטות לשון הרמ"א היא שאפילו בהפסד גדול, יש להעדיף קניה אצל יהודי. אולם, מדברי הפוסקים נראה שגם אם הלכו בדרך זו של העדפת קנייה מיהודי, לא אמרו זאת בהפסד מרובה. כך עולה משו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' קכט), וכך עולה גם משו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג, סי' צג) ומשו"ת עטרת פז (ח"ג חו"מ, סי' יז) שרק בהפרש קטן

3. אמנם, דרשה זו מובאת ברש"י על התורה על פסוק זה, וספר החינוך (מצ' שלז) ורבינו בחיי (ויקרא, כה, יד) ועוד.
4. נחלקו ראשונים ואחרונים בדבר דרשות שאינן מופיעות בתלמוד. בשו"ת הרמב"ם (פאר הדור, כז) כותב לחכמי לונל, על מדרש שאינו להלכה כי אינו מופיע בשני התלמודים ולא בתוספתא. מאידך, **הכסף משנה** (נדריים, פי"ב) כותב שאם לא מצאנו שהתלמוד חולק, אין לדחות ברייתא רק בגלל ש"לא נזכרה ותלמודים ובתוספתא... ובכמה מקומות פוסק רבינו כבריייתא דספרי, אע"פ שלא נזכרה בגמ' ובתוספתא". ויש להאריך בכך עוד הרבה, וכן בלימוד ממדרשים באופן כללי, ואכמ"ל. ועיין בכך גם ביד מלאכי, כללי שני התלמודים אות ד; שו"ת יביע אומר ח"ג, או"ח, סי' ג, ה; ושם ח"ד, אבן העזר, סי' ח, א; שו"ת עטרת פז, ח"ג חו"מ סימן י, ח.
5. גם המשך הפסיקתא מסב את העניין לגויים רשעים, שאיתם אין לעשות עסקים "מפני שהעו"ג אנשים ומתעללים עלילות ברשע".

יש להעדיף לקנות אצל יהודי. וכך כתב שו"ת ישכיל עבדי (ח"ד סי' ו), שגם ראה בכך רק מידה טובה (ועיין גם בחקרי לב, חו"מ קלט).⁶

ומהו הפרש קטן? בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג, סי' קכט) דן בכך ולדעתו ההפרש הוא שתות, דהיינו 16.6%. ובשו"ת פסקי עוזיאל (סימן מה) כותב בחשיבות הקנייה מיהודים, וכותב ששיעור ההוספה איננו באחוזים אלא משתנה "לפי דרגת רמת החיים", ולפי זה יש מקום לבחון בכל מקום מחדש את רמת ההפרש.

כפי שראינו לעיל (ע"פ שו"ת מהר"ם שיק) ביחס לסוחרים, גם הפרש קטן עשוי להיות משמעותי, ומאפשר קנייה במקרה זה אצל גוי. אמנם ברור, שגם בכך ישנו הפרש מועט בתוצאה (אין למדוד הפרש מועט בכל יחידה, אלא בכלל העסקה), ראוי לקנות אצל יהודי (או לפחות להציע לו להשוות את המחיר לגוי).

וישנו גם עקרון נוסף: פרט לדיון שלנו, ישנה מצווה אחרת של "והחזקת בו". הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (פ"י ה"ז) כותב את דבריו המפורסמים:

שמנה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך.

פעמים רבות, כאשר אדם קונה אצל יהודי, הרי שבכך הוא מאפשר לו קיום, ופרט לדיון של העדפת קניין מיהודי, הרי שיש כאן גם קיום של מצוות צדקה ומצוות הלואה. ולכן, כאשר ישנו הפרש במחיר, הרי שאם מדובר על קנייה מסוחר עמיד ועשיר, אין סיבה שבגינה יפסיד הקונה, שהרי גם בו נאמר "וחי אחיך עמך". אם מדובר על מציאות שבה המוכר אינו במצב של עשירות, הרי שראוי להקדים את היהודי גם כשיש הפרש מועט, מדין "או קנה מיד עמיתך". אם מדובר על מציאות שבה המוכר נמצא בסיכון כלכלי, הרי שפרט למצוות עסק עם יהודי, ישנה מצווה של "וחי עמך", ומקיים בכך את המעלה העליונה בצדקה. לפי זה, יוכל הקונה לנכות את סכום ההפרש ממעשר כספים (בהנחה שקונה מן היהודי בכדי להחזיקו. וכן כתב בשו"ת תשובות והנהגות, ח"ב, תעז).

6. עיין בנושאים אלו גם אצל הרב י' שביב, בציר אביעזר, עמ' 52; הרב ש' אבינר, שנה בשנה, תשמ"ז, עמ' 235.

גם כאשר מדובר על מוכר עשיר, הרי שאם המחיר שווה, ברור שיש להעדיף קנייה מיהודי. דבר זה עולה גם מדברי התורה כהנים הנ"ל שיש להקדים יהודי, וגם מדברי הגמרא בע"ז כ ע"א גם לפי הסבר התוס' או הראשונים המצמצים את הדין, וכך גם פשוט מסברה שיש עדיפות לגרום הנאה ליהודי על פני הנאה לגוי (וכן פשוט בכל הפוסקים הנ"ל כגון בתשב"ץ שכתב שכך פשוט מסברה, וגם בתשובות שאינן רואות חובה בכך מצד הדין, כגון בשו"ת מהר"ם שיק סימן לא ובשו"ת ישכיל עבדי, ח"ד, חו"מ, ח"ו סי' ב, ח ועוד).

טרחה: לעתים אין הפרש במחיר אבל הקנייה אצל יהודי גורמת טרחה, כגון שצריך ללכת אליו רחוק או מסיבה אחרת. בדבר זה לא נאריך כעת, אך נציין שמשו"ת הרשב"א (ח"א, סי' תל ותפז, מובא בב"י או"ח סי' קיט) עולה שטורח של הליכה אינו נחשב לטורח. אמנם, בשו"ת המהרש"ם (ח"ב סי' פא) הביא את תשובת הרשב"א וכתב שרק בהליכה מועטת אין הדבר כהפסד, אבל הליכה מרובה מקבילה להפסד (ולעתים אף יותר). גם בחכמת אדם (כלל נג ס"ק כג) ביחס לכלי של איסור שנתערב בין הכלים, כותב שטורח גדול נחשב כהפסד (ולכן יהיה ביטול לכלי ולא יצרך להכשיר את כל הכלים). לעתים, בפרט במציאות המודרנית, גם טורח עשוי להימדד במדד כספי. ומכל מקום, ברור שטורח מועט יש לטרוח בכדי לקנות מיהודי (עייין בשו"ת מהר"ם שיק וישכיל עבדי הנ"ל).

לסיכום חלק זה:

כאשר אדם רוצה לקנות חפץ וניתן להשיגו מיהודי או מגוי, יש להבחין בין המקרים כדלהלן:

א. אם המחיר שווה וגם אין הבדל בטרחה – צריך להעדיף קנייה אצל היהודי ולאור סוגיית מכירת נבלה בסוגיה בע"ז כ ע"א לפי כל הפירושים, גם מצד התורה כהנים, וגם מהסברה הפשוטה, להנות יהודי).

ב. אם יש טרחה מועטת – ראוי גם אז לקנות דווקא אצל יהודי (ע"פ הרשב"א, שאינה מוגדרת כהפסד).

ג. אם יש הבדל גדול במחיר – רשאי לקנות אצל גוי (גם את עצמו צריך להחיות!). אם המוכר בקשיים כלכליים, הרי שמדין "וחי עמך" וכמצוות צדקה, יש הידור לקנות אצלו כשהדבר אפשרי מבחינה כלכלית ביחס לקונה, וניתן להוריד את ההפרש מכספי מעשר.

ד. אם יש הבדל קטן במחיר (יש המחשבים כ-16.6% ויש הכותבים שהדבר משתנה בהתאם למציאות התקופה) – ראוי לקנות אצל יהודי (לדעת הרמ"א והתשב"ץ כך יש לנהוג מעיקר הדין, ואילו לדעת מהר"ם שיק והישכיל עבדי ותשובות והנהגות, כך ראוי לנהוג מצד מידה טובה). אמנם, אם מדובר על מוכר עשיר, אין חובה לקונה היהודי לשלם יותר ולהפסיד עבור כך.

ה. אם מדובר על קונה שגם הוא סוחר, הרי שפעמים רבות גם הפרש קטן הוא משמעותי עבורו וזוהי פרנסתו, ולכן רשאי לקנות אצל גוי. אולם, גם במקרה זה,

השאירה צריכה להיות לקנות אצל יהודים וגם מצד דרשת "או קנה" שבתורת כהנים, וגם מצד החשיבות לגרום הנאה ליהודי, ולפתח את המסחר היהודי, ולכן ראוי להשתדל ולבדוק האם אכן הפער משמעותי עבורו, וכן אולי יכול לחזור ליהודי ולקבל ממנו מחיר נמוך יותר, שיאפשר רווח לשני הצדדים.

סוגי התוצרת בשמיטה

נתאר בקצרה כמה מסוגי התוצרת בשמיטה⁷, ואת הקשיים ההלכתיים שבהם:

היתר המכירה:

היתר מכירה – היתר המכירה מבוסס על כך ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן וכי אין רוב העם נמצא בארץ, ומעוד סיבות, וכן על כך שקרקע של גוי בארץ ישראל מפקיעה מקדושת שביעית, ומותר ליהודי לעבוד בקרקע זאת. יש שחלקו על היתר זה, במיוחד במציאות שלנו.

הרב קוק לא התיר מלאכות דאורייתא, כדבריו: "הותנה מאיתנו שלא לנגוע אחר המכירה בשום מלאכה שהיא בבירור איסור מדאורייתא" (משפט כהן סי' עא, ב-ג; שבת הארץ פ"ח ה"ח אות ה; אגרות ראי"ה ח"א סי' קצח, רלב). לאור הגבלה זו אי אפשר להתיר זריעה וכד' בקרקעות שנמכרו בהיתר המכירה. כדי לפתור בעיה זו, יש לעשות פעולות אלו ע"י גוי (שכן לרוב הדעות עבודת גוי עבור יהודי היא רק איסור דרבנן). אפשרות נוספת היא לזרוע על ידי גרמא (הוראת הרבנות הראשית שמיטה תשי"ב; ועיין בשמיטה ממלכתית מהדורת תש"ס). ברם, במקרים רבים, חקלאים אינם נוהגים כך, וזורעים כרגיל בשמיטה. בשמיטה הקרובה, יהיו בע"ה חקלאים רבים שנהגו עד היום לעשות מלאכות דאורייתא בעצמם, שידאגו לעשות את המלאכות על ידי גויים.

יש לציין שיש חילוק בין פירות היתר המכירה ובין ירקות היתר המכירה. ביחס לפירות, לא מדובר על בעיה של זריעה, וחז"ל לא גזרו על כך במיוחד כשם שגזרו על ירקות (איסור ספיחין). הבעיה היא מצד "שמור" (שלא הפקירו את השדה) ו"נעבד" (שעשו מלאכות אסורות). בדברים אלו, אנו נוהגים להקל בדיעבד. לכן, יש בכך הבדל גדול בין החלקאי לצרכן וגם מי שאיננו סומך על היתר המכירה, יכול לקנות פירות של היתר המכירה, וכן פסק הגרשז"א (מעדני ארץ, הערות סימן ז; הערות סימן ח, כג) והרב פיינשטיין

7. על כל אלו ניתן לראות בהרחבה בספרי "שיעורי שביעית".

(שו"ת אגרות משה, ס' אר"ח קפו). ולכן ברור שיש להעדיף פירות של היתר המכירה על פני פירות של יבוא.

ביחס לירקות המצב יותר מורכב. ראשית, אלו שאינם סומכים על ההיתר, עשויים לחשוש שמא הירקות אסורים באיסור ספיחים. שנית, כאשר החקלאים זורעים בשמיטה, הרי שהדברים נוגדים את היתרו של הרב קוק ולמרות שהיו כאלו שהתירו גם באופן זה, אך ראוי שלא להקל מעבר להיתר הרב קוק).

אולם, אם מדובר על ירקות של היתר המכירה שנזרעו על ידי גוי, הרי שנראה שדבר זה עדיף על פני יבוא. בירקות אלו, לא נעשה איסור על ידי יהודי; יש סברה לומר שגם אין איסור ספיחים אף למחמירים, כי הדבר נעשה לפי הוראה רבנית, ובכל מקרה, מדובר בספק דרבנן (גם איסור ספיחין דרבנן וגם שביעית בזמן הזה דרבנן), וספק דרבנן לקולא. אמנם, עדיף להשתמש באוצר בית דין (בירקות שנזרעו לפני השמיטה) או בחממות ומצע מנותק (כדלהלן), אבל אם אין תוצרת כזו, נראה שעדיף השימוש בירקות שנזרעו על ידי גוי על פי היתר המכירה (ועיין בכך עוד להלן).

ויש להעיר עוד בעניין ההיתר כיום. בשמיטות קודמות, חקלאים רבים מאוד שעשו היתר מכירה היו זורעים בעצמם. כיום, לצערנו, במהלך השנים האחרונות נכנסו העובדים הזרים לעבוד בחקלאות בהיקף רב מאוד. אולם, עובדה מצערת זו, מסייעת דווקא לשנת השמיטה. ולכן, יש לדאוג שחקלאי שסומך על ההיתר, יעשה מלאכות דאורייתא דווקא על ידי גוי, ודרישה זו בהחלט אפשרית במציאות הנוכחית. כמו כן, יש לדאוג שמי שעושה את ההיתר יעשה אותו בצורה רצינית, על ידי הסבר והדרכה לחקלאי, שבו החקלאי יבין את משמעות המכירה וההיתר וכך בע"ה אמור להיעשות בשמיטה זו).

למרות הדברים הנ"ל, יש לזכור שהרב קוק התיר את היתר המכירה במצב שלא היתה אפשרות קיום בארץ ללא היתר המכירה (עיין באגרות ראי"ה ח"א קעז, קצח, רעב; וכן באגרת המתירים - מובאת בספר השמיטה עמ' סו). לאור זאת ישנה שאיפה למצוא פתרונות מהודרים יותר. פתרונות מהודרים יותר יוצרים גם קשיים רבים יותר. ככל שנסיע ביד החקלאים בקניית תוצרת זו, כך יוכלו החקלאים לעבור לקיום מהודר יותר של השמיטה.

אוצר בית דין:

בית הדין ממנה שליחים לקטוף את הפירות עבורו (בדרך כלל הוא ממנה את בעל השדה עצמו ופועליו). מקורה של דרך זו כבר בתוספתא (שביעית, ת, א). דרך זו מאפשרת לקטוף כרגיל ולטפל בשיווק הפירות כרגיל, כי אין האדם קוטף לעצמו אלא עבור בית דין.

המחיר שהצרכן משלם איננו עבור הפירות אלא עבור הטרחה של הפועלים. לכן, הכסף אינו נתפס בקדושת שביעית ולכן אין בעיה של סחורה. יש המתירים במקרה זה גם לשקול כרגיל. פתרון זה איננו מאפשר זריעה. ולכן הוא טוב רק עבור פירות או עבור ירקות בתחילת השנה (כל עוד אין איסור ספיחים). פירות אוצר בית דין קדושים בקדושת שביעית. דרך זו התקבלה ביסודה הן על ידי מרן הרב קוק והן על ידי החזון איש.

אמנם, בדרך זו ישנם קשיים לא פשוטים, נציין חלק מהם. ראשית, ישנן מלאכות שאי אפשר לעשות היוצרות לעתים קשיים מיוחדים. אחד הקשיים הוא במלאכת הזמירה, שלעתים העדרה פוגע קשות בייבול. שנית, בית הדין צריך לתת לבעל השדה משכורת. יש בכך סיכון גדול. מצד אחד צריך לתת משכורת סבירה, שבעל השדה יוכל לעמוד בה. מצד שני, בית הדין איננו יודע כיצד תצליח המכירה, וייתכן שהוא לא יישאר עם די כסף עבור תשלום המשכורות לפועלים (המשכורת לא יכולה להיות תלויה בהצלחת הפירות). בשמיטה הקודמת, הפסיד אוצר בית דין שע"י תנובה, סכום של כ-10 מליון שקל. הפירות של אוצר בית דין, קדושים בקדושת שביעית. דבר זה יש בו זכות עצומה, גם אם הוא יוצר קשיים מסויימים בניהול המטבח.

ישנם החוששים מקניית פירות אוצר בית דין בגלל השמירה על קדושת שביעית. ראשית, צריך לדעת שאמנם דינים מרובים הם, אבל אם אדם אוכל בצורה רגילה, כדרך רוב בני האדם, הרי שהדינים הרלוונטיים עבורו הופכים למעטים, ומתבטאים בדרך כלל בעיקר ביחס לשאריות המזון אותם שמים בשקית (המהדרים שומרים בשקית כמה ימים עד שיירקבו השאריות וזורקים לפח הגדול, אך מעיקר הדין ניתן לזרוק את השקית ישירות לפח הגדול – ועיין בכך בספרי שיעורי שביעית, ובמאמרי בתחומין, תשס"ז). שנית: גם אם חלק מן ההלכות דורשות השקעה, ואולי אפילו השקעה מרובה, הרי שהזכות העצומה לאכול פירות שביעית ויש הסבורים, בדעת הרמב"ן, שיש בכך מצוות עשה) גוברת על כל הקשיים שבדרך.

אדם שיש ברשותו זהב ויהלומים צריך לטרוח בשמירתם, אך הוא שמח על טרחה זו בשל הזכות להחזיק באותם יהלומים. אף אנו כאותו אדם – טורחים בשמירה על קדושת הפירות, ושמחים על הזכות שיש לנו פירות הקדושים בקדושת שביעית. השאיפה שלנו איננה לברוח מפירות ארץ ישראל. אדרבה, שאיפתנו היא לקיים כפשוטו את "והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה", בקדושה ובטהרה, ולשאוף להכניס לביתנו כמה שיותר פירות שביעית.

חממות ומצע מנותק:

זריעה בתוך הבית שדה הגדרתו ארץ הגדרתה הירושלמי (ערלה פ"א, ה"ב) מסתפק האם זריעה בתוך הבית מותרת. עיקר הספק הוא מפני שהתורה אומרת "שדך לא תזרע" - משמע שבתוך הבית אין איסור, אך מאידך התורה אומרת "ושבתה הארץ" - וגם גידולים בתוך הבית נחשבים לגדלים על "ארץ"⁸.

להלכה: בעל פאת השולחן (ר' ישראל משקלוב. פ"כ סנ"ב) פוסק להתיר, כי שביעית בזמן הזה דרבנן? (נדון בכך בע"ה בהמשך), ואילו החזו"א (כב, א; כו, ד) כותב שהדעת נוטה להחמיר. שתי סיבות הביאו את החזו"א להחמיר: א. הספק של הירושלמי הוא ספק שמקורו בספק של תורה, אלא שכיום שביעית דרבנן. לכן, כיוון שיסוד הספק הוא בדאורייתא, הרי שההכרעה בו היא לחומרה. ב. ייתכן שהירושלמי הסתפק רק לעניין איסור תורה, אך בכל מקרה יש איסור דרבנן. וכן תמה על פאת השולחן, במנחת שלמה (כא, ז).

עציץ נקוב דינו כקרקע (דמאי, ה; י; שבת צה ע"א)¹⁰. לגבי עציץ שאינו נקוב, אין בגמ' ובראשונים דברים מפורשים לגבי שמיטה. אמנם, בעניינים אחרים מצאנו שיש בו איסור דרבנן - חיוב תרומות ומעשרות (רמב"ם, הל' תרומות, פ"ה הט"ז) או כלאיים (רמב"ם, הל' כלאיים א, א). אמנם, למעשה כתבו האחרונים שיש להחמיר בעציץ שאינו נקוב, ולנהוג בו כקרקע (חזו"א סי' כ, ה; סי' כב, א; מנחת-שלמה סי' מא, ד; וכן משמע ברדב"ז על הרמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"א ה"ז).

כאשר מצטרפים שני הדברים - בית ועציץ - כתב החזו"א (סי' כב, א; סי' כו, ד) שכיוון שפאת השולחן מקל אפילו בעציץ נקוב בבית ("אחרי שהורה זקן בעל פאת השולחן"), וכיוון שלא מצאנו מפורשות איסור בעציץ שאינו נקוב אפילו בחוץ - הרי שבצירוף הדברים, המקל לזרוע בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית יש לו על מה לסמוך.

8. אמנם, יש להעיר שגם לפי הירושלמי עולה שהאיסור בכל אופן אינו איסור לאו, אלא איסור עשה של "ושבתה הארץ" (אא"כ נאמר שפסוק זה מלמד ש"שדך" לאו דווקא, והאיסור חל אף על זריעה בבית).

9. וכן הקל הרב עובדיה יוסף (השביעית והלכותיה עמ' כב, הערה ה).

10. עציץ נקוב הגדרתו כקרקע אמנם, במנחת שלמה (סי' מ') הסתפק שמא עציץ נקוב נחשב כקרקע רק לאחר שהצמח גדל בו ויונק מלחות הקרקע. לפי פירוש זה ייתכן שכל עוד הצמח אינו יונק מן הקרקע, אדמת העציץ איננה נחשבת כקרקע, ומותר מן התורה לזרוע בעציץ. הגרשז"א אינו מכריע את ספקו, אך החזו"א (סי' כ, ה) כותב בפשטות שזריעה בעציץ נקוב אסורה מן התורה.

זהו היסוד להיתר זריעה בחממות ומצע מנותק, שהם למעשה נחשבים כבית [=חממות] + עציץ שאינו נקוב [הגידולים הם על מצע המנותק מן הקרקע]. לדעת הגרשז"א די בתנאים אלו בכדי להיתר. לפי הרב אלישיב יש להוסיף גם את מכירת העציצים וכן לעשות מלאכות דאורייתא על ידי גויים בלבד. בתוצרת זו, אין קדושת שביעית.

ברור מאליו, שהתשתית של מצע מנותק הינה דבר יקר. לכאורה, היה די בכך שנשים יריעות של פוליאטילן וכדומה (סוגי פלסטיק למיניהם) על הקרקע, ועליהם לשים אדמה ולזרוע. אולם, בשו"ת הרא"ש (וכלל ב, ד) כתב שדבר המחובר לקרקע נחשב כקרקע. ולכן, כרם על הגג, נוהג בו איסור ערלה וחייב בתרומות ומעשרות. לפי זה, היריעות על האדמה אולי לא יספיקו, כי אולי האדמה שעל היריעות נחשבת כמחוברת לאדמת האם.¹¹

בכדי לחשוש לחומרת הרא"ש, מקובל בקרב המגדלים בחממות ומצע מנותק, לפתור את הבעיה של החיבור לאדמה, על ידי שישימו יריעת פלסטיק, ומעליה ישימו עציצים לא נקובים. כלומר, לא ישימו אדמה ישירות על היריעה, אלא יגדלו בתוך עציץ שנמצא על היריעה. העציצים בודאי נחשבים כמנותקים, ובפרט שהם נמצאים על יריעה, ולכן ניתן לזרוע בהם.

הכנת תשתיות כאלו עולות הרבה כסף בסדר גודל של עשרות אלפי שקלים לחממה! יש צורך ביריעות חזקות ומתאימות, ומעליהן יש לשים עציצים. ההכנה לא תמה בכך. לא רצוי לשים עציצים ישירות על החממות, כי המים מחלחלים מהעציץ ויוצרים ביצת מים גדולה בכל החממה. לכן שמים בדרך כלל את העציצים על גבי מסילות אלומיניום. המים מן העציץ מחלחלים על המסילה ויוצאים לתוך נקב, בכדי שלא ליצור עודפי מים בחממה.

פרט לאפשרויות אלו, יהיו גם פירות וירקות משנה שישית שנשמרו בקירור וכדומה, שניתן כמובן לקנות לכל הדעות (למרות שכאמור יש הידור מיוחד בפירות שביעית שיש בהם קדושת שביעית), וכן ירקות שנזרעו בשישית ונקטפו בשביעית, שבהם יש קדושת שביעית.¹²

11. אמנם, יש הסבורים שגם לרא"ש היריעה עצמה נחשבת כעציץ שאינו נקוב, כי לדעתם הרא"ש דיבר על סלע כזה שהצמח יכול לינוק דרכו מהאדמה, אולם יריעת פלסטיק שנעשתה במיוחד לניתוק אינה נחשבת כמחוברת לקרקע (הרב אליהו והרב שפירא, בצאת השנה, עמ' פז, ב, ג).

12. אמנם, לדעת הרמב"ם יש בכך איסור ספיחין, אבל לדעת הר"ש ורוב הראשונים אין בכך

אפשרות נוספת היא ירקות מן הערבה הדרומית (עם היתר מכירה לחומרה) שגם ירקות אלו ניתן לאכול בשמיטה, ובוודאי שכל האפשרויות הללו קודמות ליבוא. בניגוד לירקות היתר מכירה (בזריעת גוי) שבהם ישנה מחלוקת הלכתית, גם על כשרותם בדיעבד ביחס לצרכן, הרי שביחס לפירות של היתר מכירה ובוודאי לאוצר בית דין או מצע מנותק (או לתוצרת שישית ותוצרת הערבה) גדולי הפוסקים התירו את התוצרת (ונחלקו בפרטי ההיתרים) ביחס לצרכן. לכן, למרות שגם ביחס להיתר מכירה בירקות ובזריעה של גוי, כתבנו להעדיפם על פני יבוא, אך כאן ניתן להבין גם את הנוהגים אחרת, ומעדיפים את היבוא. מאידך, ביחס להיתרים האחרים, המוסכמים על גדולי הפוסקים, ברור שיש להעדיפם על פני יבוא, גם אם הדבר כרוך במאמצים, כפי שנבאר להלן.

העדפת תוצרת יהודית בשמיטה

כל כללי הקנייה מיהודי שאותם סיכמנו קודם, שייכים בכל התחומים ובכל השנים. בשנת השמיטה ישנה נקודה נוספת. כפי שראינו, עלויות השמיטה יקרות מאוד. בעבר, המשמעות הכספית של השמיטה היתה מתחלקת בין כלל האנשים בעם ישראל. כיום, החקלאות מהווה פחות משני אחוזים, והם אלו שלוקחים על כתפיהם את הוצאות השמיטה.

מבחינה כלכלית, ייתכן שזול יותר לקנות מיבוא, אולם, דבר זה פוגע קשות בחקלאים והורס את פרנסתם. זוהי סיבה ראשונה להעדפת קנייה יהודית, גם בפער של מחירים, וכאמור יש בכך קיום של מצוות התורה "וחי עמך", להחזיק את החקלאים שלא יפלו. ברצוני לציין, שדבר זה אמור באופן כללי לגבי כל החקלאים, אך באופן מיוחד לגבי החקלאים מגוש קטיף, שלצערנו רק כ-15% מהם חזרו לעבודה, והקשיים הכלכליים והטכניים שהם עוברים רבים מאוד, ומצווה לכל ישראל להיות שותפים בהקמתם מחדש¹³.

איסור ספיחין, ונראה שדעת רוב הפוסקים למעשה להקל בכך, כי מדובר בספק דרבנן, ודעת רוב הראשונים להקל – חז"א סי' י, יז; פאת השלחן פכ"ב ס"ג, בהג"ה, ועיין בכך בספרי, שיעורי שביעית, תשס"א, עמ' 77.

13. במהלך הפעולות של "תעסוקטיף" (תעסוקה לתושבי גוש קטיף) זכינו לראות חקלאים עם כוחות רוח ונפש עצומים, חקלאים עם אמונה אדירה, שלמרות כל הקשיים העצומים (וכאחד שנמצא כבר שנה וחצי, שעות מרובות בכל יום, עם תושבי גוש קטיף, בניסיון לסייע בחזרתם לעבודה, יכול אני להעיד, שהקשיים רבים מאוד, באופן שרוב האוכלוסיות בעולם לא היו

החזקת החקלאים יש בה גם החזקת החקלאות בארץ ישראל. ייתכן היה לעבור ליבוא ולא לגדל כלל בארץ ישראל. אולם, האם זהו רצון התורה? ברור שרצון התורה הוא שנאכל מפריה ונשבע מטובה. לשם כך, עלינו לדאוג שהחקלאים יוכלו לעמוד בעומס, וימשיכו גם בשנים שאחר השמיטה בגידולים חקלאיים.

פרט לכך, יש בכך שותפות במצוות השמיטה שאמורה להיות שייכת לכלל ישראל. רוב עם ישראל מרוויח כרגיל בשנת השמיטה. רק ביחס לחקלאים (והנלווים עליהם) ישנה השפעה כלכלית משמעותית בשמיטה. ההשתתפות בהוצאות החקלאים הינה קטנה באופן יחסי עבור כל אחד מאיתנו, ועדיין עיקר המשא הכלכלי נופל על החקלאים.

פרט לכך, יש בכך חיזוק הלכתי לשנת השמיטה. כפי שראינו, בכדי לקיים שמיטה כהלכתה ובודאי שמיטה בהידורה צריכים השקעה כספית. ישנם חקלאים שאמנם עושים היתר מכירה, אך משקיעים משאבים בכדי שמלאכות דאורייתא לא ייעשו על ידי יהודים וכדומה. ישנם חקלאים שמהדרים יותר ועושים "אוצר בית דין", המוריד בדרך כלל את פרנסתם (ומסכן כלכלית גם את בית הדין, כפי שביארנו). ישנם חקלאים המהדרים על ידי חממות ומצע מנותק, שגם דבר זה עולה כסף רב. ככל שנקנה יותר תוצרת של שביעית כהלכתה או שביעית מהודרת ייאפשר הדבר לחקלאים להתחזק יותר בשמירת השמיטה (מי שימשיך בהיתר, יעשה אותו בצורה טובה יותר עם זריעה גוי וכדומה; יהיו חקלאים שיעברו למסלול של אוצר בי"ד או חממות ומצע מנותק, וכדומה. "ביקוש והיצע" יוכלו להשפיע על רמת ההידורים של החקלאים בשמיטה).

כאשר אדם קונה בחנות הוא משלם בדרך כלל יותר מאשר בשוק, כיוון שההוצאות בחנות גדולות יותר. כאשר אדם קונה פירות שמיטה, ובפרט פירות שמיטה כהידורה, הרי שבתוך המחיר ישנם הוצאות נוספות שאמורות להיות כחלק מן המחיר. לכן אין להשוות מחיר של תפוחים רגילים לתפוחים הקשורים לשמיטה, כי המחיר של אלו, השניים, מכיל הרבה יותר.

כאשר קונים תוצרת של שמיטה הלכתית, הרי שמאפשרים לעוד חקלאים להיכנס למעגל זה, ובכך מוסיפים ומחזקים את שמירת השמיטה. זוהי הזדמנות של אנשים שאינם חקלאים, להיות שותפים במצוות השמיטה ולסייע לקיום שמיטה כהידורה.

עומדים בהם, מנסים להקים את החממות ואת הפיתוח החקלאי מחדש בצורה מעוררת התפעלות.

כאשר קונים אוצר בית דין, הרי שגם זוכים לאכול פירות הקדושים בקדושת שביעית.

מאידך, כמובן שגם החקלאים צריכים לשים לב שלא למכור במחירים יקרים מידי, כשאין הדבר מצריך את העלויות המיוחדות.

לסיכום:

מצווה לקנות יבולי שביעית של אוצר בית דין או של מצע מנותק ולהעדיפם על פני יבוא. ניתן גם לקנות מייבול שישית או מזריעת שישית או מירקות מהערבה הדרומית. כשאלו אינם מצויים, ניתן לקנות מפירות היתר המכירה (או ירקות היתר, שנזרעו לפי השמיטה). כשיש צורך בירקות היתר מכירה (שנזרעו בשמיטה): אם נעשו על פי תנאי הרב קוק, בזריעה על ידי גוי וכדומה, נראה להעדיפם על פני יבוא (ויש לדאוג, במיוחד בשמיטה הנוכחית שפועלים זרים מצויים, שהחקלאים שמשתמשים בהיתר, יעמדו בתנאים שלוו), אם כי יש להעדיף ירקות חממה או ירקות מזריעה מוקדמת או את שאר הפתרונות, וכדלעיל.

יבולים אלו דורשים השקעה מרובה, ולעתים יוצרים טרחה על הקונה לגשת לנקודות חלוקה. לעתים גם יוצרים תשלום גבוה מעט (וגם על החקלאים לשים לב שלא להעלות את המחיר בצורה שאינה מוצדקת) ולעתים דורשים תשומת לב והשקעה מיוחדת במטבח בשמירה על קדושת פירות שביעית.

למרות כל אלו, צריכים להשתדל ולהתאמץ לקנות תוצרת שביעית כהלכתה, ולא לקנות מיבוא כשהדבר פוגע בחקלאות שבארץ ישראל (פרט לדברים שתמיד מגיעים מיבוא וכדומה), ובודאי שלא לקנות מיבול נכרי בארץ ישראל. הנימוקים לעקרונות אלו: א. לדעת הרמ"א והתשב"ץ על פי התורה כהנים, ישנה חובה לקנות מיהודי ולא מגוי. ישנה מחלוקת האם דבר זה אמור רק בהפרש קטן או גם בהפרש גדול, אך בהפרש קטן וגם בטרחה מועטת, ברור שיש להעדיף תוצרת של יהודי [פרטי הדינים של נושא זה עיין בסיכום של החלק הראשון].

ב. חוסר קנייה מן החקלאים עשוי למוטט אותם כלכלית. לכן בקנייה זו מיהודים יש גם קיום של מצוות "והחזקת בו... וחי עמך".

ג. בקנייה מחקלאים יהודים מחזקים את החקלאות היהודית בארץ ישראל, בכדי שלא תתמוטט ותאפשר לנו להמשיך "לאכול מפריה ולשבוע מטובה" ולא מפירות יבוא.

ד. קנייה מחקלאים בשמיטה, מהווה השתתפות בקיום מצוות השמיטה. העומס הכלכלי מתחלק בין כלל ישראל (שזו המציאות עליה דיברה תורה) ולא נשאר בנחלת שני אחוזים.

- ה. תוצרת שביעית עולה לחקלאים בדרך כלל יותר ובודאי יוצרת טרחה גדולה הרבה יותר. במיוחד הדבר נכון במצע מנותק, ופעמים רבות גם באוצר בית דין (ואפילו בהיתר מכירה כשהוא נעשה כתיקנו, ומלאכות דאורייתא לא נעשות על ידי יהודים וכדומה). לכן, גם אם המחיר גבוה יותר הרי שכלולות בו הוצאות רבות, שכולנו, הקונים, אמורים להיות שמחים בהם (וכמובן שגם החקלאים צריכים לשים לב ולנקוב בזהירות מחיר צודק וישר).
- ו. קנייה מתוצרת שמיטה כהלכתה ושמיטה בהידורה מסייעת לחזק את שמירת השמיטה, ומביאה לידי כך שחקלאים יוכלו להתחזק בשמירת השמיטה בצורה מהודרת יותר בכל שנה ושנה.
- ז. בקנייה של אוצר בית דין מצטרפת הזכות לאכול פירות שביעית, ולזכות בקדושה המיוחדת הנוספת לפירות ארץ ישראל בשנת השמיטה¹⁴. ננסה כולנו לקנות בשנת השמיטה תוצרת של שמיטה כהידורה, מתוצרת הארץ, להיות שותפים במצוות השמיטה ולזכות לאכול את פירותיה.

14. עיין בכך באריכות במאמרי בתחומין, שנת תשס"ז.

שמיטה מתוצרת עברית או מיבוא – תגובה

בשולי מאמרו של הרב יוסף צבי רימון, 'שמיטה מתוצרת עברית או מיבוא' ברצוננו להעיר כמה הערות. הרב רימון בירר במאמרו את ההלכה הקובעת שיש להעדיף תוצרת יהודית על פני תוצרת נכרית, וניתן להסכים עמו, הן על העיקרון והן שהעדפה גורפת של תוצרת נכרית בשנת השמיטה אינה ראויה. עם זאת, יש להעיר שהוא לא הביא ראיות לכך שיש להעדיף תוצרת יהודית למרות שיש בה שאלות הלכתיות על פני תוצרת נכרית. בהחלט ייתכן ששאלות הלכתיות אינן פחותות ערך מהפסד מרובה, שהוא שיקול לקולא בדין 'או קנה מיד עמיתך'. לכן נלענ"ד שהדיון בקביעת סדרי העדיפויות אינו במישור ההלכתי הפורמאלי של ההלכה עליה דן הרב רימון, אלא הוא נובע משקלול של שני גורמים: האחד הלכות שביעית מהיבט המלאכות ומהיבט קדושת שביעית והגורם השני חיזוק החקלאות היהודית. במבט זה – היבוא אין בו בעיה מבחינת איסורי שביעית, לעומת זאת צריכת תוצרת של היתר מכירה – יש בה לכל הפחות שאלה.

ברצוננו להעיר גם על הצגת המציאות של הרב רימון. הוא מתאר מצב שאם הלקוחות יעדיפו יבוא ייגרם נזק גדול לחקלאים. אנו מסכימים שאם נפנה את כל השוק הציוני הדתי לעבר היבוא במשך כל שנת השמיטה, אכן ייגרם נזק לחקלאים. אך שאלת הברירה שבין היבוא לבין היתר המכירה היא רלוונטית מבחינתנו רק בסוף שנת השמיטה, כאשר אין להשיג תוצרת ממקורות אחרים (עפ"י סדר העדיפויות שנכתוב להלן). כמו כן יש להבחין בין הפסד לחקלאים לבין הפסד של מדינת ישראל. לענ"ד הפסד של חקלאים הוא שיקול שיש לקחת אותו בחשבון. נקודת המוצא שלנו שונה מזה של הרב רימון, ולדעתנו החקלאים שמגדלים עפ"י היתר המכירה לא ייזקו אם הציבור הציוני-דתי לא יקלוט את יבולם, מאחר שהסחורה שהם מגדלים תימכר הן בשוק

המקומי והן בשוקים שבחו"ל. מדינת ישראל, לעומת זאת, היא גוף גדול שיש בו סדר עדיפויות כלכלי, ולא נראה שהציבור שלנו צריך לשאת על הכתפים את האחריות להפסדים הנגרמים בגין העדפת תוצרת יבוא בסוף שנת השמיטה.

לכן לדעתנו, בסוף שנת השמיטה, כאשר לא תהיה עוד תוצרת שמקורה בחקלאות יהודית מלבד היתר מכירה, יש להעדיף יבוא על פני היתר מכירה. אמנם ראוי לציין שבעקבות הוויכוח העירני מסביב לנושא זה, מערכת 'אוצר הארץ' קבלה החלטה שמי שידרוש אז תוצרת של היתר מכירה (ולא יבוא) נשתדל לספק תוצרת כזו מחקלאים דתיים הפועלים עפ"י הנחיותיו של הרב קוק זצ"ל, וכפי מסקנותיו של הרב רימון.

מערכת 'אוצר הארץ' נועצה בגדולי הרבנים של הציבור שלנו: הרה"ג אברהם שפירא, הראשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו, הרה"ג יעקב אריאל והרה"ג דוב ליאור שליט"א, והם אשר קבעו את סדר העדיפויות דלהלן:

א. ירקות ממקורות יהודיים:

1. ירקות שנלקטו בשישית ונשמרו בקרור במהלך שנת תשס"ח.
2. מצעים מנותקים בחממות (כל תחומי ארץ ישראל), כולל מכירת עציצים.
3. ירקות מזריעת שישית ולקיטת שביעית, חלוקה על ידי אוצר בית דין.
4. ירקות שביעית שגדלו באזורים המסופקים האם הם בתחומי ארץ ישראל (עולי מצרים) ונעשה בהם היתר מכירה. בערבה מנאות הככר ודרומה; עדן, חצבה, עין יהב, צופר, פארן עד אילת, בכל המקומות הללו יעשה היתר מכירה.

ב. ירקות ממקורות שאינם יהודיים.

בתקופת הקיץ כשיגמרו הירקות ממקורות יהודיים המנויים לעיל סעיף א. תרכש תוצרת מהמקורות הבאים:

1. ירקות מקרקע נכרית שיד יהודים עוסקת בגידולם (מפקחים מנהלי עבודה).
2. ירקות יבוא מחו"ל / ירקות עפ"י היתר מכירה ולפי הנחיות הרב קוק (למי שידרוש).

לא תילקח תוצרת מן הרש"פ.

ג. פירות

1. אוצר בית דין – חלוקה על ידי אוצר בית דין.

ד"ר חיים צבאן

מצב החקלאות היהודית לקראת שמיטת תשס"ח*

(יום העיון השנתי של מכון התורה והארץ
באוניברסיטת בר אילן, ט"ו בשבט תשס"ו)

הקדמה:

החקלאות מייצרת מזון, מייצרת ערכים שבין אדם לאדמתו, מייצרת נוף סביבה. מזון אפשר לייבא, ערכים שבין אדם לאדמתו ונוף ואיכות סביבה - אי אפשר לייבא מדברי ש"י עגנון נלמד על ערכים בחקלאות:

משהתחילו הגשמים יורדים שוב לא פסקו מלירד לא ביום ולא בלילה. המים משיקים מלמעלה ולמטה על גגות בתינו ומתחת לבתינו, סוחפים כלים ומפילים בתים. אבל הבורות מתמלאים מים. וכבר יש לנו מים לשתות ואפילו לבשל את תבשילנו ולאפות את לחמינו וליטול את ידינו. ששה שבעה ימים ירדו גשמים, וכשפסקו התחילו חוזרים ויורדים. לבסוף פסקו הגשמים ונתפזרו העבים וזרחה החמה.

וכשיצאנו לחוץ ראינו כי האדמה משחקת בציציה ובפרחיה. ומקצה

* שכתוב, כותרות ועריכה - מערכת אמונת עתיד

הארץ ועד קצותה באו רועים ועדריהם, ומן האדמה הרוויה עלה קול הצאן, ולעומתן ענו צפרי שמים. ושמחה גדולה הייתה בעולם. לא נראתה שמחה כזו. כל הכפרים שביהודה ושבגליל שבשפלה ושבהר העלו פרי תבואה וכל הארץ היתה כגן אלקים. וכל שיח וכל עשב העלה ריח טוב, ואין צריך לאמר תפוחי זהב. כנוה ברכה הייתה כל הארץ ויושביה כברוכי אלוקים.

א"כ החקלאות יוצרת נוף, סביבה, מזון וערכים בין אדם לאדמתו וקשה לדמיין את מדינת ישראל ללא החקלאות, את נופי בית שאן ללא המטעים וברכות הדגים ואת מרחבי השטחים המעובדים הפזורים בכל מקום. בסוף הרצאתנו נשתדל לענות על השאלות הבאות:

מהי מדיניות משרד החקלאות ומדינת ישראל בשנים אילו ביחס לחקלאות ומהם התכנונים העתידיים? האם החקלאות נחשבת כמקור פרנסה בלבד או שיש בה ערך אמיתי להתיישבות? האם החקלאות מספקת עצמאות למדינת ישראל ואי תלות במדינות זרות בתחום המזון?

תעודת הזהות של החקלאות בארץ:

אפשר לומר שנתונים אלו שוליים למערכת החקלאות בארץ.

יש לנו כיום במדינת ישראל חצי דונם שטח חקלאי מעובד לנפש ולשם השוואה
בסין ה'צפופה' יש דונם שטח חקלאי מעובד לנפש)

מי קולחין:

מפעל חשוב שנעשה בארץ הוא השימוש במי קולחין (350 מליון קוב מים בקולחין).

התפלת מים:

תהליך התפלת המים יקרה מאוד בצורה קיצונית, (54 סנט למ"ק), בתוספת הובלה מ"ק יעלה כ-2 שקל, בנתונים אלו אין גידול בארץ היכול להיות רווחי לחקלאי במחירי מים גבוהים כאלו.

כוח עבודה:

בניגוד לרושם המוטעה, החקלאות במדינת ישראל נשענת הרבה מאוד על שכר עבודה יקר למדי. בעקבות כך מרחב האפשרויות של החקלאי הוא מצומצם מאוד, ורק גידולים שהם מאוד רווחיים אפשריים.

אך היתרון הגדול של החקלאות בישראל הוא הנתון הבא:

מספר המועסקים ברמה יציבה ואף בירידה. ההון הגולמי במצב יציב ואף בעליה **אך הרמה הטכנולוגית תמיד בעליה**. בניגוד לכל החוקים הכלכליים אשר עקומת הייצור בתחילתה בעליה, מתיישרת ולאחר מכן יורדת. בתחום החקלאות בארץ היא עולה כל הזמן. אם כך המסקנה מאוד ברורה: ערך החקלאות במדינת ישראל הולך ועולה כל הזמן. התפתחות והתקדמות זו נובעת מהמחקר והפתוח שבו מושקעים משאבים רבים, (דוגמא למחקר ופתוח מצויינים היו בחקלאות בגוש קטיף).

את רוב מזוננו אנו מייבאים מחו"ל, מייצרים בארץ מעט מאוד קלוריות וחלבונים. לא כלכלי לגדל על מים יקרים שיש בהם אנרגיה גידולים שאפשר לייבא מחו"ל הגדלים שם על מי גשמים. ולכן אנו מייבאים את כל הסוכרים, את כל סוגי השמנים (מלבד שמן זית), את כל המזון לבעלי חיים (שאנו מייצרים מהם ביצים, חלב, בשר בקר ובשר עוף).

אנו מייצרים בסה"כ כ 20% התצרוכת שלנו. תפוחי אדמה, ירקות ומקשה, פירות, חלב ומוצריו.

אחד הפלאים בחקלאות בארץ הוא ייצוא תפוחי אדמה ואנו כיום מייצאים אף לאירלנד שהיא 'אם' התפוח אדמה. עיקרו של ייצור תפוחי אדמה בחבל הבשור ומשטחים של אגודה שיתופית עצמונה ת"ו, שטחים אלו נמצאים בנגב המערבי. בתחום פרי ההדר כיום יש עדנה לענף אך באופן כללי הוא ענף המתקשה בתחרות העולמית.

היתרון הגדול של החקלאות בארץ הוא שאנו עוסקים בייצוא של חקלאות טרייה ומעובדת בקנה מידה גדול וכך הרווח של הייצוא מכסה את הוצאות היבוא. **ולכן הייצוא הוא הכרח שאנו חייבים לפתח כל הזמן.**

ייצוא מידע וטכנולוגיה:

אפיק שחייבים לקדם הוא ייצוא של תשומות חקלאיות לארצות אחרות כמידע, טכנולוגיה וכד'. לאחרונה ישנה עדנה לחקלאות בפתיחת אפיקים נוספים כגון ביו-דלק לרכבים מגידול תירס וקנה סוכר, ביו-דיזל לייצור שמנים לרכבים מגידול קיקיון, סויה וצמחים נוספים. נראה שיש פוטנציאל גדול בפתחת אפיקים חדשים מרות שבארצנו צריך לחשוב על גידולים אחרים שיהיו משתלמים.

מדיניות משרד החקלאות:

על השאלה מהי מדיניות משרד החקלאות ומדינת ישראל בשנים אילו ביחס לחקלאות ומהם התכנונים העתידיים? אפשר לענות בוודאות שמדינת ישראל, למרות מה שנראה, תומכת מאוד בענף החקלאות וגישתה לענף מאוד חיובית. האם החקלאות נחשבת כמקור פרנסה בלבד או שיש בה ערך אמיתי להתיישבות? וודאי שיש לחקלאות ערך אמיתי להתיישבות ואף מעבר לכך.

האם החקלאות מספקת עצמאות למדינת ישראל ואי תלות במדינות זרות בתחום המזון? **לצערנו הרב לא. אנו תלויים ביבוא של 80% מהתצרוכת שלנו ולכן אנו חייבים לפתח ולהתקדם בייצוא תוצרת חקלאית וחייבים להתארגן באיסוס ומחסנים לעת הצורך.**

הרב אברהם סחובולסקי

בירורים בברכת האילנות

הקדמה

ברכת האילנות ותנאי ברכתה הוזכרה פעמיים בסוגיות הגמ', פעם במסכת ברכות (מג ע"ב) ופעם במסכת ראש השנה (יא ע"א).

אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם.

וכן פסק השו"ע¹

היוצא בימי ניסן וראה אילנות שמוציאין פרח, אומר: בא"י אמ"ה שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם; ואינו מברך אלא פעם אחת בכל שנה ושנה, ואם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות, לא יברך עוד.

הראשונים כמעט לא חידשו בתנאי ברכתה, אך האחרונים דייקו כמעט בכל מילה ומילה בלשון הגמ'. במאמר זה ננסה לסכם ולחוש כיצד המעט שהוזכר בגמ' מכיל את המרובה. נעבור מילה מילה ונזכיר חלק מהדיונים שהועלו מתוך כל אחת מהם.

1. אורח חיים סימן רכו.

האי מאן

מהבנה הפשוטה בלשון הגמ' "האי מאן" נראה, שברכה זו היא ברכה המוטלת על היחיד, שמזדמן לו ורואה אילנות מלבליים. אך ישנם קהילות שנהגו לצאת ברוב עם לברך יחדיו. יסוד המנהג הוא משום שכתבו המקובלים² שע"פ הזוהר יש בדבר תיקון לנשמות המתגלגלות בעצים ובעשבים, ורצו לומר תיקון וקדיש לעילוי נשמתם. וכך כתב בספר מועד לכל חי³ "ומה נעים אם כה יעשו באמירת ברכת האילנות דיצטרפו כנסיה שהיא לשם שמים וילכו כולם אגודה אחת לברך ברכת האילנות ... ויאמרו קדיש והוא עילוי גדול לנשמות שנתגלגלו בדצח"ם".

האדר"ת בסוף קונטרס נפש דוד⁴ ג"כ כתב שהקפיד לברך ברוב עם אך מטעם אחר וז"ל: "וגם חזרתי לברך בעת תפילת שחרית, שהיו בביתי המון להתפלל, וברכתיה אחר התפילה כדי לזכות את הרבים, שאינם יודעים כלל מדין זה".

דנפיק

ההבנה הפשוטה מלשון הגמ' "דנפיק ביומי ניסון וחזי" מתוך שלא נאמר רק האי מאן דחזי, נראה לפרש שיש לצאת מחוץ לעיר - מחוץ למקום ישוב. בעל הלכות גדולות⁵ גרס "האי מאן דנפיק ביומי ניסון לדברא וחזאי ... משמע ג"כ שיש לצאת למדבר או לפחות מחוץ לאזורי מגורי בני האדם. וכן הרמב"ם⁶ הוסיף וביאר "היוצא לשדות או לגנות" הרי שיש לצאת מחוץ לעיר⁷. אך יש הסוברים שאין לדייק כך בגמ' וברמב"ם, אלא הגמ' והרמב"ם בהווה דברו⁸, ויש שאף דייקו⁹ בלשון הרמב"ם שכתב "או לגנות" ללמדנו שיכול לברך אף על אילנות הנטועים בתוך בחצרו.

2. פתח הדביר (או"ח סי' רכ"ז אות ב), עיין כף החיים (או"ח סי' רכו אות ה-ח).
3. סימן א אות ו, וכן כתב ברוח חיים או"ח סי' רכו ס"א.
4. בסוף הקונטרס אות יט (בטור"ב).
5. הלכות ברכות פרק שישי עמ' 17, וכן כתב בפסקי הרי"ד (ברכות מג ע"ב) ד"ה אמר.
6. הלכות ברכות פ"י הלכה יג.
7. כך דייק הרב חיים פאלג'י בשו"ת לב חיים (או"ח סי' מה) "כי לשון זה שכתב הרמב"ם היוצא לשדות ולגנות מורה בהדיא כי לגנות אינן כחצרו כי סתם גנות הם במקומות מיוחדים בכניסת העיר או ביציאתה וצריך היוצא לצאת".
8. מעשה רוקח (ברכות פ"י הלכה י"ג ד"ה היוצא), פתח הדביר (או"ח סי' רכ"א אות א).
9. פרי האדמה על הרמב"ם ח"א (ברכות פ"י דין י"ג).

אכן יש מן הפוסקים הראשונים¹⁰ שהשמיטו לשון הגמ' "האי מאן דנפיק" ונקטו רק "הרואה אילנות", ולפי גרסתם ודאי שיכולים לברך על האילנות שבסמוך לביתו. וכן פסק החיי אדם¹¹ "כשרואה אילנות מלבלבין..."

הרב חיים פאלג' בספרו מועד לכל חי¹² הביא את המנהג בקושטא "שרבני אלפין מברכים בעד החלון בהיותם בביתם, ואינם זזין ממקומם ועומדים ומברכים, ואפילו שאינם זקנים והם גבורי כח, אינם אומרים נצא לשדה ונברך. ומנהג עט"ר מז"ה הי"ם הגדול לברך בחצרו שהיה לו אילנות. מ"מ דעתו, שצריך לצאת מקיר העיר וחוצה כדי לברך ברכה זו, אלא אם כן האדם זקן מופלג או חלוש המזג, שקשה לו היציאה רחוק מן לעיר, אזי יברך בחצר גינתו ואין דנים אפשר משאי אפשר".

הראי"ה קוק בסידורו עולת ראייה¹³ לא הזכיר את הצורך לצאת מחוץ לעיר, אלא כתב "הרואה אילני מאכל שמוציאים פרח..." הרי שאף לדעתו אין צורך לצאת למחוץ לעיר.

נפקא מינא בין שתי הגישות, כתב בספר מועד לכל חי¹⁴ יהיה בדיון, האם יש לברך בשבת ברכה זו. לסוברים שצריך לצאת מחוץ לעיר נהגו לא לברך בשבת, שלא יבואו לידי איסור הוצאה. אך לסוברים שמברכים אף בחצרו אין שום בעיה וחשש, שיבואו

10. מחזור ויטרי (סימן תקכט) "הרואה אילנות שהן מלובלבין ומוציאין פרחים בימי ניסן אומר ברוך שלא חסר מעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות מהן כל בני אדם".

רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב יג חלק ב דף קג טור ד) "הרואה אילנות בנץ שלהם כגון בימי ניסן מברך בא"י אמ"ה שלא חסר מעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות מהן בני אדם". בפתח הדביר (או"ח סי רכ"ו אות א) ושו"ת ציץ אליעזר (חלק י"ב סי' כ) כתבו שדעת האבודרהם (הלכות ברכות שער שמיני) ג"כ הכי, שכתב הרואה אילנות פורחים וניצנים עולים בשדות בימי ניסן מברך וכ"ו". ונראה לעניות דעתי שאין דעת האבודרהם כדעת מחזור ויטרי ורבנו ירוחם שהרי כתב בפרוש "בשדות" הרי שמדובר שעומד מחוץ לעיר.

11. כלל סג הלכה ב.

12. סימן א אות ז.

13. ח"א עמ' שעט.

14. סי' א אות ת.

לידי איסור שבת, והם נהגו לברך אף בשבת. אלא רק אם נחוש אף לחשש שמא יטלטל האילנות או יתלוש פרחים להריח בהם אזי אף לדעה זו אין לברך בשבת¹⁵.

ביומי ניסן

הריטב"א במסכת ראש השנה¹⁶ כתב "ויומי ניסן לאו דוקא אלא כל מקום לפי מה שהוא דמלבלבי". גם רבינו ירוחם כתב¹⁷ "הרואה אילנות בנץ שלהם כגון בימי ניסן", הרי שניסן הוא רק דוגמא ולא תנאי. וכן כתב בעל צדה לדרך¹⁸, "וכן אם רואה אילנות פורחות בחודש אדר". וכן פסק המשנה ברורה¹⁹. וכן בסידור עולת ראייה לא הזכיר שיש לברך ברכה זו בחודש ניסן.

אך אם אין זה תנאי בברכה יש ברר מדוע הזכירה הגמ' זמן זה? בשו"ת הלכות קטנות²⁰ ביאר שהדגשת הגמ' "בימי ניסן", ללמדנו שיש לברך בזמן שיש "ריבוי אילנות" שפורחים, כלומר תקופה שבה הרבה מיני אילנות פורחים. לכן קבע שאין לברך על פריחת השקד כבר בחודש שבט, משום שהוא זן המקדים לפרוח לפני כל המינים כולם, ואין זה הזמן שהרבה מיני אילנות פורחים, אך מ"מ נראה שאין צורך להמתין דוקא לחודש ניסן²¹.

בשו"ת בית היוצר מביא הסברים נוספים לקביעת הגמ' "בימי ניסן" אע"פ שאין זה בדוקא:

א. כדי ללמדנו שברכה זו אין מברכים אותה אחת לשלושים יום כברכות הראיה האחרות, אלא רק פעם אחת בשנה. ולאחר שברך בניסן אין לברך עד שנה הבאה,

15. כף החיים אות ד הביא דעת המקובלים שכתבו "שע"י ברכה זו מברר ניצוצי הקדושה מן הצומח יש איסור נוסף דבורר וע"כ אסור לברך ברכה זו בשבת ויו"ט וכן עמא דבר" ועיין אור לציון תשובות חלק ג פ"ו שאלה ה, וחזון עובדיה הלכות פסח שעסקו בדעה זו.

16. י"א ע"א ד"ה האי מא.

17. רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב יג חלק ב דף קג טור ד).

18. מאמר ראשון בסוף כלל שלישי.

19. או"ח סי' רכ"ו ס"ק א.

20. חלק ב סימן כח "ומאמרו יוצא בימי ניסן משמע דעל פרחי השקדים שממהרים הרבה קודם ניסן אין לברך גם אין לברך אלא על ריבוי אילנות ודייק שם מדברי הרמב"ם (פ"י דברכות הי"ג) היוצא לשדות ולגנות.

21. כך ביאר הברכי יוסף את דבריו.

אך ודאי שאם לא ראה בניסן יכול לברך אף באייר כל עוד שיש פריחה באילן²².
ב. יש פעמים שלאחר הקיץ ישנה פריחה נוספת באילן, היה הווי"א שיש לברך שוב
קמ"ל משום שמפריחה זו לא יהיו פירות שניתן יהיה להנות מהם ושהרי בחורף הפרי
לא יוכל לגדול) לכן אין לברך אלא על הפריחה שבניסן שעתידיה להוציא פירות
להינות מהם. אך הוא הדין שאפשר לברך אף קודם לכן.
ג. נקט ביומי ניסן אכן כדי למעט פריחה מוקדמת כבר באדר, משום שעדיין יכולים
לבוא ימי קור, ופריחה זו לא תוציא פירות. לכן להסבר זה יש להמתין מלברך עד
חודש ניסן, אך מ"מ אפשר לברך אף לאחר חודש ניסן.
הברכי יוסף²³ כתב, ששמע "דברכה זו על דרך האמת"²⁴ שייכא דווקא לימי ניסן, וכן
כתב המועד לכל חי²⁵ "צריך ברכה זו בניסן דווקא".

וחזי אילני

לשון הגמ' "אילני" צריכה ביאור מה כוונתה? אפשר להבין שהכוונה לרואה הרבה
אילנות, וכן משמע בלשון הרמב"ם²⁶, שכתב "היוצא לשדות ולגנות", דהינו מקום שיש
הרבה אילנות.

שו"ת הלכות קטנות²⁷ כתב, "גם אין לברך אלא על ריבוי אילנות". וכבר נתבאר
לעיל, שנראה לעניות דעתי, שהכוונתו לתקופה שהרבה אילנות פורחים, שהרי בא
למעט זמן פריחת השקד שהוא מין המקדים את כל המינים. וא"כ נראה, שאין צורך
שהיו מולו בזמן הברכה מספר מינים מסוים. אלא לשון הגמ' "אילני", היא קביעת זמן
אפשרות לברך ולא תנאי באמירת הברכה. וכן מצאתי בראבי"ה²⁸ שכתב "וחזי אילנא"
ולא אילני, הרי שאין צורך במספר אילנות כתנאי לברכה, אלא בימי ניסן הם ימים

22. וכן כתב שו"ת השיב משה או"ח שאלה ח ודייקו כן מלשון רש"י על הרי"ף שכתב "וחזי אילני
דמלבלי פעם ראשונה בשנה כשהן מוציאים פרח".

23. או"ח סי' רכו אות ב.

24. זוהר כרך ג (במדבר) פרשת בלק דף קצו עמוד ב: "ויומין רשימין אית בשתא ואינן יומי ניסן
ויומי תשרי דאינן רוחין משטטן ופקדן לאתר דאצטריך..".

25. סי' א אות ט

26. ברכות פרק י' הלכה יג.

27. חלק ב סימן כח

28. ברכות מג, סימן קכ ד"ה שאלו.

ותקופה שבהם האילן פורח. וכן נקט בסברה בעל אור לציון,²⁹ אלא שבעל אור לציון דייק בלשון הלכות קטנות "גם אין לברך אלא על ריבוי אילנות" לא כפי שבארנו, אלא שהכוונה שיש צורך דווקא בשני אילנות.³⁰

כף החיים³¹ דייק מלשון הגמ' "אילני", מיעוט רבים שנים, אך הוסיף "ומיהו לכתחילה יש לחזר על מקום שיש בו ריבוי אילנות ועשבים..." דהינו כהבנתנו ברמב"ם.

דקא מלבלבי

עלינו לברר מהי ההגדרה של "דקא מלבלבי"?

שו"ת בית היוצר³² ביאר ע"פ תרגום אונקלוס את הפסוק³³ "והנה פרח מטה אהרון... ויוצא פרח" "ואפק לבלבין", וכן ביאר הערוך באות למ"ד שלבלוב הוא "בלאמע" כלומר פרחים. ולכן השו"ע כתב "אילנות שמוציאין פרח"³⁴.

אך בשו"ת הלכות קטנות³⁵ כתב "בפי' הש"ע הוכחתי דבכלל לבלוב הוי הפרחים דהיינו השושנים וגם הניצנים שהם כמו לולבי גפנים". משמע שהגדרת לבלוב היא יותר רחבה וכוללת גם פריחת הפרחים וגם הוצאת ניצנים. דהיינו כל התחדשות בעץ לאחר החורף. וכן משמע כדבריו בלשון הרמב"ם³⁶ "וראה אילנות פורחות וניצנים עולים".

ושמא אפשר לתלות בהבדל זה שתי הבנות בעניינה של ברכה זו, לפי השו"ע שמברכים על הפרח, עניינה של ברכה זו היא, על ההנאה העתידה להיות מאילן זה והנאה זו היא תוצר רק של פרחים, שהם השלב הקודם של הפירות, והברכה בזמן הפריחה היא מבטאת את הוודאות שיש לנו שיזכה הקב"ה אותנו להינות מפירות אילן. אך דעת הרמב"ם שמברכים על פרחים או ניצנים, כי הברכה היא על ההתחדשות שאנו

29. חלק ג פ"ו שאלה א בהערה שם.

30. כך כתבו כבר החיד"א במורה באצבע אות קצ"ח, מועד לכל חי סי' א אות ט.

31. או"ח סי' רכ"ו אות ב.

32. או"ח סי' יג.

33. במדבר יז, כג.

34. וכן כתב המ"ב ס"ק ב.

35. חלק ב סי' כח.

36. ברכות פרק י הלכה י"ג.

רואים עתה. כדברי הרא"ה³⁷ "וקבעו ברכה זו לפי שהוא ענין בא לזמן והוא ענין
מחודש שאדם רואה עצים יבשים שהפריח הקב"ה".

נסיים שנזכה להחדיר לתוכנו שני יסודות אילו שלמדנו מברכה זו, אחת הוודאות
שעתיד הקב"ה לגאול את ישראל גאולה שלמה, בניסן נגאלו ובניסן עתידים להיגאל.
ויסוד השני, הפלא הגדול שזוכים אנו לראות בנפלאות הקב"ה בהתחדשות עמנו
בארצנו, שעד לפני שתי דורות עם ישראל היה כעץ יבש ופתאום מתחיל לפרוח עם כל
הסיבוכים שאנו חווים בתהליך זה.

הרב יעקב אפשטיין

הקינואה בפסח

שאלה

האם מותר לאכול תבשילים ומיני מאפה מקינואה בפסח?

רקע כללי

מקור צמח הקינואה בארצות דרום אמריקה. בארצות אלו גודל לשם אכילה כבר אלפי שנים. הצמח חד-שנתי (משפחת הסלקיים) ומגיע לגובה ארבעה מטרים, וגדל בעיקר בהרי האנדים. בארצות גידולו הוא נאכל גם כירק לסלט ירקות. מחוץ לארצות גידולו הוא מוכר בעיקר בזכות זרעיו, שההרכב התזונתי שבהם נחשב למזין ביותר. הזרעים קטנים מזרע השומשום וגדולים מדוחן, וצבעם מחום עד לבן בהתאם לזן. הזרע ניתן להיאכל בבישול או בטחינה לקמח או בהפקה לשמן.

דיון הלכתי

א. הצמח אינו דגן (על אף הדמיון) וכש"כ שאינו מחמשת מיני דגן אשר על חמצם עוברים בפסח. אלא דינו ככל ירק שזרעו נאכל ולכן הוא קטנית. כמבואר ברמב"ם (הל' כלאים פ"א ה"ח): "הזרעונין נחלקין לשלשה חלקים, האחד מהם הוא הנקרא **תבואה** והיא חמשה מינין החטים והכוסמין והשעורין ושבולת שועל והשיפון, והשני מהן הוא הנקרא **קטנית**, והן כל זרעים הנאכל לאדם חוץ מן התבואה, כגון הפול והאפונים והעדשים והדוחן והאורז והשומשמן והפרגין והספיר וכיוצא בהן, והשלישי מהן הוא הנקרא **זרעוני גינה**, והן שאר זרעונין שאינן ראויין למאכל אדם, והפרי של אותו הזרע מאכל אדם, כגון זרע הבצלים והשומין וזרע החציר והקצח וזרע לפת וכיוצא בהן, וזרע פשתן הרי הוא בכלל

זרעוני גינה, כשיזרעו כל מיני זרעונים אלו ויצמחו נקרא הצמח כולו כל זמן שלא ניכר הזרע דשא ונקרא ירק".

וכיון שהירק זרעו נאכלים הרי הוא עפ"י הגדרת חז"ל – קטנית.

ב. שאלת איסורו בפסח תלויה בטעמי איסור קטניות.

כתב הטור (או"ח סי' תנג):

ויש אוסרין לאכול אורז וכל מיני קטניות בתבשיל לפי שמיני חטין

מתערבין בהן וחומרא יתירה היא זו ולא נהגו כן.

הבית יוסף (או"ח ריש סי' תנג) הסיק עפ"י הסוגיא בפרק ערבי פסחים (קיד):

לית דחיש להא דרבי יוחנן בן נורי דאמר (ברכות לז.) אורז מין דגן הוא

וחייבין על חימוצו כרת ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח ופירש רש"י:

שמע מינה. מדקאמר רב הונא דמבשלין אורז בפסח ולא חייש לחימוץ

לית דחש להא דרבי יוחנן בן נורי.

היינו אף אורז שהוא קרוב מאד למיני דגן, אינו חמץ ומותר לאוכלו בפסח.

ממשיך הב"י:

ויש אוסרין לאכול אורז וכל מיני קטניות וכו' וחומרא יתירה היא זו. גם

רבינו ירוחם (נ"ה ח"ג מא.) כתב אותם שנהגו שלא לאכול אורז ומיני

קטניות מבושל בפסח מנהג שטות הוא זולתי אם הם עושים להחמיר

על עצמם ולא ידעתי למה עכ"ל: ובהגהות מיימוניות פרק ה' (ה"א דפו'

קושטא) כתב בשם סמ"ק (סי' רכב עמ' רלא הגהות הר"ף אות יב) על הקטניות

כגון פולים ועדשים יש נוהגים איסור לאכלם בפסח, וכן ה"ר שמואל

מאוריא, אבל ה"ר יחיאל ושאר גדולים היו נוהגין בהם היתר וקשה

מאד הדבר להתיר כיון שאחרים נהגו בהם איסור (עי' פסחים נ:). ונראה

שלא נהגו בו איסור משום חימוץ דלא טעו אינשי בזה דתינוקות של

בית רבן יודעין אותו דבפירוש אמרינן בגמרא (לה.) דאינו בא לידי חימוץ

אלא חמשה מינים בלבד".

היינו הראשונים בצרפת ואשכנז נחלקו בדבר המנהג שלא לאכול קטניות מבושלות

בפסח. ואע"פ שברור לו לגמרי שאין בהן משום חמץ.

ומביא הב"י שלשה טעמים לאיסור קטניות בפסח:

א) "משום דדגן מעשה קדרה וקטנית מעשה קדרה גזירה הא אטו הא".

ב) "יש מקומות שעושין פת מקטנית ואתי לאיחלופי בדייסא שהוא מעשה

קדרה".

ג) "פעמים תבואה מעורבת בהם ואי אפשר לבררו יפה". היינו, ג' החששות הם משום טעות במצבים שונים שבין החיטה לקטנית. ראשית משום הדמיון כמעשה קדרה היינו תבשיל, שנית משום הנעשה מקמח מדגנים ומקטנית והבלבול ביניהם. ושלישית בגלל תערובת במצב של זרעים. וכך פסק רבי יוסף קארו בשו"ע: "אלו דברים שיוצאים בהם ידי חובת מצה, בחטים... אבל לא באורז ושאר מיני קטניות, וגם אינם באים לידי חימוץ ומותר לעשות מהם תבשיל". והרמ"א הוסיף:

ויש אוסרים (טור והגהות מיימוני פ"ה ומדכי פ' כל שעה). והמנהג באשכנז להחמיר, ואין לשנות. מיהו פשוט דאין אוסרים בדיעבד אם נפלו תוך התבשיל. וכן מותר להדליק בשמנים הנעשים מהם, ואינן אוסרים אם נפלו לתוך התבשיל. וכן מותר להשהות מיני קטניות בבית ות"ה ס' קי"ג. וזרע אקליז"א (מהרי"ל) ואני"ס אליינד"ר אינן מיני קטניות, ומותר לאכלן בפסח, כן נ"ל.

השאלה העולה היא מה דינן של קטניות שלא היו ידועות כלל בצרפת ואשכנז, האם גם אותן יש לאסור כקטניות שהיו מוכרות, או שאין לאסורן. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סי' סג) דן בענין הבוטנים¹ האם יש בהם איסור מנהג קטניות בפסח.

ראשית הוא מעלה את חששות השואל ודוחה אותן:

משום ששמע שעושיין ממנו באיזה מקום גם קמח וגם שמע שנזרעין בשדות כשאר קטניות, אבל ידע כתר"ה שאין זה ענין כלל, שכל הדברים העושיין מהם קמח נאסרו ממנהג זה, דאין לך דבר העושיין ממנו קמח כתפוחי אדמה לא רק במדינה זו אלא גם ביוראפ (=אירופה) במקומותינו וגם בדורות הקודמים ומעולם לא חשו לאסור זה. וכן הטעם שמיני חטים מתערבין בהם שכתב הטור נמי אינו כלל שכל

1. הבוטנים המוזכרים בספר בראשית (מג, יא) אינם הפרי המכונה בוטנים בימינו. אונקלוס מתרגם: בוטמין, ורש"י וראב"ע לא הכירו כלל פרי זה. הבוטנים או אגוזי האדמה של ימינו מוצאם מדרום אמריקה והגיעו לארצות אירופה רק לפני כמאתים שנה, הרבה לאחר שהתחילו באיסור קטניות. ולכן השאלה על הבוטנים של ימינו זהה לשאלת הקינואה.

המינים שיש לחוש למיני חטים ושעורים שיתערבו נהגו לאסור, דהא עניס וקימעל שמתערבין בהן מיני חטים ושעורים כמפורש בט"ז סק"א ובמג"א סק"ג וגם איתא שם דקשה לבודקם ובח"י סק"ט כתב שלא יסמוך על בדיקת נשים וקטנים מצד קושי הבדיקה, ומ"מ לא אסרום כמפורש ברמ"א, וחדל כתב הרמ"א בסימן תס"ד שנוהגין לאסור דהוי כמיני קטניות אף שאין בו הטעמים.

לאחר שהוא מראה את החששות, הוא קובע להלכה:

ולכן אין לנו בדבר אלא מה שמפורש שנהגו לאסור וכן מה שידוע ומפורסם. וגם יש ליתן טעם דדין מה שנאסר במנהג הא אין זה דבר הנאסר בקבוץ חכמים, אלא שהנהיגו את העם להחמיר שלא לאכול מינים אלו שהיה מצוי לאוכלם מפני הטעמים דחשש מיני דגן שנתערבו שקשה לבדוק ומפני שעושיין קמחים, אבל כיון שלא תיקנו בקבוץ חכמים לאכול דברים שיש חשש שיתערב בהן מיני דגן ודברים שעושיין מהם קמח, אלא שהנהיגו שלא לאכול איזה מינים לא נאסרו אלא המינים שהנהיגו ולא שאר מינים שלא הנהיגו מפני שלא היו מצויין אז, שלכן תפוחי אדמה שלא היו מצויין אז כידוע ולא הנהיגו ממילא לאוסרם אינם בכלל האיסור דאלו מינים שנהגו לאסור אף שיש אותן הטעם ממש דאין למילף ממנהג לאסור גם דבר שלא נהגו לאסור, וכשנתרבו תפוחי אדמה במדינותינו לא רצו חכמי הדור להנהיג לאוסרן, אולי מפני הצורך, ואולי מפני שהטעמים קלושים"...

ומביא את קלישות הטעמים. ומסיק:

ולאלו שיש להם מנהג ביחוד שלא לאכול פינאט (=בוטנים) אסור גם בפינאט אבל מספק אין לאסור. ולכן שייד שיתן הכשר שלא נתערב שם חמץ, ויאכלו אלו שלא נהגו בזה איסור.

ומאותו טעם מתיר שמן בוטנים.

וכן מעשה רב שבמסיבת שירת הים בשביעי של פסח כל שנה היה הגר"ש ישראלי מגיש בוטנים לתלמידי ישיבת מרכז הרב בירושלים, ולא חשש בהם לאיסור קטניות. ולכן לפי האגרות משה יש להתיר את כל שימושי הקינואה בין למאפה ותבשיל ובין לשמן ובין לסלט ירקות שהרי הוא נפוץ רק בשנים האחרונות, ואף אחרוני האחרונים כמעט ולא הכירוהו, ובודאי שאין לאף עדה מנהג קדום לאוסרו.

אולם יש אחרונים שנהגו לאסור כל מין קטנית אף שהתגלה רק בימינו ולא היה כלול בתוך מנהג קטניות אשר נזכר בראשונים, כגון האבני נזר (או"ח סי' שעג) שסבר שכל דבר שגדל בשרביטין אסור לאוכלו ואפילו שמנו אסור. וכן בשו"ת מלמד להועיל (ח"א סי' פח) מעיד שמנהג ירושלים היה לאסור בבוטנים על אף ששונים לגמרי משאר קטניות. וכן בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' קלח) סיים לאסור כל מיני זרעים מפני שקשה לבוררם מחיטים ועפי"ז אסר שמן כותנה (ובמקראי קודש לגרצ"פ פרנק ח"ב סי' ס אות ב כתב שהגר"ח מבריסק התיר שמן כותנה וכן ביה"ד בירושלים בראשות הגרצ"פ פרנק).
וזכורני, לפני כשלושים שנה שאלתי את הגר"ב ז'ולטי רב העיר ירושלים על שמן חריע² ואף שהזרע כלל לא נאכל, וגידולו ליד תבואה מזיק לתבואה (כלאים פ"ב מ"ח), ורק השמן נאכל, בכ"ז הגר"ב ז'ולטי אסרו לאוכלי קטניות.

מסקנה

מעיקר הדין מותר לאכול קינואה בפסח לאחר שבררם היטב מחיטים ושאר מיני דגן. ויש המחמירים בכל מיני זרעים.

2. החריע היה מוכר לחז"ל (כלאים פ"ב מ"ח) אולם זרעו לא משמש לאכילה (עי' פה"מ לרמב"ם פ"א מ"ד, מעשרות פ"א מ"א) אלא להפקת שמן מזרעיו ולהפקת צבע מפרחיו.

תשובות קצרות

מדור שאלות ותשובות הוא מבחר של תשובות קצרות שהתפרסמו באינטרנט באתרים: מורשת, כיפה ושיבה ע"י רבני המכון. בחרנו להתמקד בחוברת זו במיוחד בשאלות הקשורות לחודש ניסן ולפסח: ברכת האילנות, ומנהג איסור קטניות.

ברכת האילנות

א. שאלה

האם בשנה מעוברת אומרים את ברכת האילנות גם בראש חודש ניסן או בראש חודש אדר ב?

תשובה

נאמר בגמ', ברכות מג ע"ב, היוצא בימי ניסן מברך וכו', ובמשנה ברורה, או"ח סי' רכו סעי' א מביא שלא דוקא בימי ניסן, אלא בימים שהאקלים מתחמם ועצי הפרי מתחילים לפרוח. אמנם בס' כף החיים, סי' רכו מביא דעות שיש לברך ברכה זו דוקא בחודש ניסן, לכן למעשה אין להקדים, ויש לברך את ברכת האילנות בחודש ניסן דוקא.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

ב. שאלה

האם מותר לברך ברכת האילנות על עץ שהוא ערלה?

תשובה

אף שיש הרבה פוסקים הסוברים שאפשר לברך ברכת האילנות על עץ בהיותו ערלה, שכן לא נעשה מעשה איסור (כמו בעץ המורכב כלאיים), מ"מ נראה שלכתחילה לא כדאי לברך על עץ שהוא עדיין ערלה מפני ספק ברכות להקל.

ראה הגהות רע"א לשו"ע או"ח סי' רכו ובחוברת אמונת עתיך חוב' 16 עמ' 35
בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

ג. שאלה

ברשותי עץ פרי הדר הנמצא ב-3 שנותיו הראשונות. נותרו בו מספר פירות משנה שעברה. האם פירות אלו מעכבים את ברכת האילנות אע"פ שיש בו פריחה חדשה? האם עדיף לקטפם ולהשליכם לפני ראש חודש ניסן כדי לא להיכנס לספק?

תשובה

אמנם אין לברך ברכת האילנות על עץ ערלה, ויש לבחור עץ אחר שפורח ואינו ערלה, אך ברור שגם אם נשארו פירות ערלה על העץ ויש פרחים חדשים שבע"ה ייהפכו לפרי וכבר אין בהם ערלה, מותר לברך ברכת האילנות והרי הם בכלל ליהנות בהם בני אדם.

בברכת התורה והארץ
יואל פרידמן

ד. שאלה

שמעתי מאדם עם ידע רב בחקלאות, שלא ניתן למצוא היום עץ שאינו מורכב. כמו כן שמעתי שאין לברך על עץ שיודעים שהוא מורכב. האם בטלה, אפוא, ברכה יפה זו מן העולם?

תשובה

1. לא כל העצים מורכבים, ובדרך כלל תאנה, רימון תמר ועוד אינם מורכבים. נכון הוא שרוב העצים מורכבים, אך בין העצים המורכבים רובם מורכבים מין במינו ולכן אין איסור בהרכבתם, למשל גפן, זית, חרוב, מנגו, אבוקדו ועוד. דוגמא לעץ שהוא כמעט בוודאות מורכב באיסור – האגס שב-90% מורכב על כנה של חבוש. ישנם כמה עצים שמשתמשים לפעמים בכנות אסורות כגון שיזף, אפרסק (כולל נקטרינה), משמש ועוד. פירות הדר מורכבים על כנות שהן מין במינו או על כנות שנחשבות כספק מינו.
2. יש מחלוקת בין הפוסקים אם לברך ברכת האילנות (וכן ברכת שהחיינו) על פירות ועצים שמורכבים באיסור, ולמעשה נראה שאין לברך משום ספק ברכות – להקל,

ראה בספר כף החיים, או"ח סי' רכו ס"ק יא, וכן שם, סי' רכה ס"ק כו.
3. לכתחילה כמובן שעדיף לבחור עצים שלא נוהגים להרכיב אותם או שנוהגים להרכיבם על כנה שהיא מינו. עם זאת, נראה לי שאם אין יודעים שהעץ מורכב באיסור או לחילופין בעצי הדר שבמקרה הגרוע מורכבים על ספק מינו, נראה שאפשר לברך את ברכת האילנות.
עוד על ברכת האילנות, ראה בחוברת אמונת עתיד 16 עמ' 35.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

ה. שאלה

האם מותר וראוי לברך ברכת האילנות על עץ שערבבו בו קלמנטינה ולימון ולא מורכב, כלומר שיוצאים ממנו ענפים עם פרי אחד ואחרים עם פרי אחר?

תשובה

לגבי עץ שיוצאים ממנו ענפים הגדלים עליהם קלמנטינה וענפים הגדלים עליהם לימון:

ראשית ראוי לציין שפורסם לאחרונה שמשווקים עצים כאלה עם הכשר. מדובר בעצים שביצעו עליהם כמה הרכבות עין, כל עין במין אחר של הדרים, ולכן יוצאים באותו עץ מיני פירות הדר שונים. השאלה מהבחינה ההלכתית האם הרכבות אלו מותרות. אף שיש מקום להתפלפל אם מיני הדר נחשבים מין אחד, נראה לענ"ד שכיוון שרואים סוגים רבים של פירות על אותו עץ - אין לך מראית עין גדול מזה ומראית העין הוא כלל גדול בהלכות כלאים ועל פיו נקבע המין. לכן כתבנו במאמר (אמונת עתיד 18 עמ' 26) שיש לאסור הרכבות אלו, ולכן יש לאסור גם נטיעתם וקיומם של עצים אלו. קישורית למאמר הנ"ל מצ"ב: <http://www.toraland.org.il/01806.htm>

לגבי השאלה אם מותר לברך על עצים אלו ברכת האילנות יש כאן שאלה נוספת. לגבי ברכת האילנות על פירות ערלה שכן אינו יכול לומר 'ליהנות בהן בני אדם' ויש אומרים שהברכה היא ברכת השבח באופן כללי על המין. לפי"ז במקרה שלנו שבוודאי מותר ליהנות היה מקום לומר שמותר לברך כי בוודאי מותר ליהנות מפירות שגדלו על עץ שנעשה בו איסור כלאי אילן.

מאידך נראה לי שכיוון שברכת האילנות היא ברכת השבח, ברכה על עצים שנעשה

בהם איסור כלאים יש בכך התרסה כלפי מעלה, ולכן נראה לי שכדאי לבחור עצי פרי אחרים.

כל טוב ובברכת התורה והארץ
יואל פרידמן

איסור קטניות בפסח

ו. שאלה

עד היום איני יודע מדוע קטניות אסורות באכילה בפסח, למרות שאצל חלק מהעדות השונות מותר לאכול אותם. א. מדוע אסור? ב. למה קיים שוני בין העדות?

תשובה

גזרת קטניות החלה לפני כאלף שנה, ונבעה מחשש שמא יחליפו בין תבואה וקטניות וכן מחשש לערבוב הגרעינים. התערובת יכולה להיות בשקים שבהם הגרעינים, וייתכן שהיא מצויה בקמח.

בני אשכנז קבלו על עצמם את גזרת קטניות וכן חלק מבני ספרד ואילו החלק האחר מבני ספרד לא קבלו על עצמם גזירה זו.

אלו שקיבלו עליהם גזרת קטניות לא החשיבו את הקטניות כחמץ גמור. לכן הגזרה כוללת איסור אכילה אך הכלים שבשלו בהם קטניות אינם אסורים בפסח. כמו כן אין לזרוק את הקטניות מן הבית וגם אין צורך למוכרם לגוי.

בברכת התורה והארץ
יהודה הלוי עמיחי

ז. שאלה

מה ההגדרה של חילוף לגבי פסח? האם הוא מוגדר כקטנית או שמא הוא חמץ?

תשובה

חילבה זהו צמח שאוכלים את הזרעים שלו ולכן זה קטניות.

בברכת חג כשר ושמח,
יואל פרידמן

ח. שאלה

ראיתי את תשובת הרב באתר לגבי שמן קנולה שמותר לאשכנזים. בחנות ראיתי שכתוב על הבקבוק של שמן קנולה "לאוכלי קטניות" ו"למשתמשים בליפתית". אנחנו אוכלים שוקולד עם ליפתית אך לא אוכלים קטניות. האם שמן קנולה מותר לנו לשימוש?

תשובה

הקנולה היא קטנית, ולכן דין השמן כדין שמנים אחרים העשויים מקטניות, שאסורים לבני אשכנז. אמנם ידועה דעת רבנים גדולים וטובים שהם מתירים שמן קטניות מסיבות שונות, והמקל סומך עליהם.

הלפתית זו בעיה הלכתית שונה, שכן היא אינה ראויה למאכל והפוסקים הסתפקו אם גזרו גזרת קטניות בדבר שאינו ראוי למאכל אדם או לא, וכבר דן בכך האבני נזר בשתי תשובות סותרות. כמו כן משתמשים בלפתית בכמות קטנה והיא בטלה בתוך המוצר, משא"כ שמן קנולה שהוא כולו קטנית. להלכה יש מקילים ויש מחמירים בפסח, אבל אין להשוות בין דיני שמן קנולה לדיני לפתית. אמנם כל מי שמקל וסובר שמינינים שלא היו ידועים בזמן הגזרה של קטניות – הגזרה אינה חלה עליהם, מקילים הן בלפתית והן בשמן קנולה.

בברכת התורה והארץ
הרב יהודה הלוי עמיחי

ט. שאלה

ראיתי את תשובת הרב המבחין בין שמן ליפתית לשמן קנולה. בזמנו ניהלתי את מפעל השמן "מילומור" המייצר את שמן הקנולה וברצוני להבהיר כמה דברים בקשר לשמן קנולה וליפתית. שמן הקנולה מוצאו משמן הליפתית לאחר שעבר מיונים וברורים ע"י חוקרים קנדים ומכאן שמו canadian oil ובקיצור canola. ההבדל הוא בתכולת חומצות מסוימות ורעלים שהיו בליפתית המקורית והפחתתם לרמה כזו שהנם ראויים לשמש כשמן מאכל לאדם ללא חשש מהרעלה. גם כיום יצרני השמן מבחינים בין הליפתית שהוא שמן ירוד באיכותו לקנולה שהוא מאותו צמח.

תשובה

תודה על הערתך, אולם כבר כתבתי שלפתית אינה ראויה למאכל אדם, ואילו השמן קנולה הוא תוצר שנעשה למאכל אדם לאחר עיבודים שונים. על כן כתבנו שיש מקילים

בלפתית שאינה ראויה למאכל אדם יותר מאשר קנולה, כי כאמור האחד ראוי למאכל אדם והאחר – לא.

בתודה ובברכה
יהודה הלוי עמיחי

י. שאלה

האם הנבטים הנמכרים בחנויות מקורם בנבטי חיטה או קטניות (לעניין פסח)? האם קיים דין 'אחשביה' בחלק הזרע שממנו יוצא הנבט?

תשובה

הנבטים יש שהם מחיטה ממש ויש שעשויים מקטניות צריך לברר בכל נבט ממה הוא מונבט. כמו כן מכיוון שהדגן שרוי הרבה זמן במים אפילו אם לא נבקעו הרי הם אסורים (סי' תסז סעי' ד), ואין כאן צורך לדין 'אחשביה'.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

יא. שאלה

יש לי דגים ואני לא יודעת ממה מורכב המזון שלהם אז רציתי לשאול מה אני אעשה בפסח אם אין ביכולתי למצוא מזון המתאים בדיוק לחג הפסח.

תשובה

המזון לדג צריך שיהא כשר לפסח. על כן אפשר לקנות אוכל לדגים כשר לפסח. כמו כן אפשר לקנות אוכל המספיק לשבוע ימים ולנתנו קודם הפסח. פתרון נוסף – אפשר למכור את האקווריום עם הדגים והמזון שבו לגוי, ברור שבמקרה כזה הוא צריך סגירה והבדלה כל ימות החג.

בברכת התורה והארץ
יהודה הלוי עמיחי

אתרוגי קלבריה

בגיליון 69 (טבת-שבט תשס"ז) של 'אמונת עתיד' הובא משא ומתן הלכתי העוסק באתרוגי קלבריה. היות ואנו משערים כי רק מעטים מן הקוראים יודעים במה המדובר ודרוש רקע עובדתי להבנת הנושא ההלכתי, החלטנו להביא לידיעת הקוראים מעט מן הידוע לנו מניסיוננו על גידול האתרוגים שם.

לפני כשמונה שנים הזדמנתי (מ.ב.ז) לסיציליה כאורח אוניברסיטת קטניה ובקשתי מידידי שם להסיעני לקלבריה לחזות במטעי האתרוגים שם. התקופה הייתה תחילת החורף ואת הדרך של כ-700 ק"מ לקלבריה וחזרה עשינו ביום אחד (בעצם כמעט מעת לעת). יצאנו בהשכמת הבוקר ובסביבת השעה 10 בבוקר הגענו למעבורת שהעבירה אותנו דרך מפרץ מסינה. בשעות הצהריים הגענו לאזור ובו שלושה כפרים המתפרנסים מגידול ושיווק אתרוגים ליהודים לחג הסוכות, כך הסביר המדריך המקומי שהכיר את תהליך הגידול והשיווק. הוא גם הכיר כל מגדל ומגדל וכל חלקה וחלקה. החלקות אגב קטנות, דונמים ספורים מעובדים בהקפדה רבה כראוי למכרה הזהב המשמש את "הרבינו". כך מכונים שם היהודים בעלי החזות החסידית המגיעים אליהם בסביבת חודשים יולי-אוגוסט ושוהים כחודש או יותר בהקפידם על כל פרי ופרי מהקטיף הסלקטיבי ועד הכנתו לשיווק בשוקי החסידויות בעולם.

באזור הזה מגדלים שני סוגי מטעי אתרוגים. הראשונים הם עצים מורכבים על כנת החושש שפירותיהם משווקים לתעשיית קליפות אתרוגים מסוכרות שנשלחות לשוקי אנגליה וסקנדינביה שם הם משמשים להכנת עוגות חג המולד, ואילו הפרדסים הנמוכים יותר בהם הטיפול מוקפד יותר משמשים לפירות המשווקים ל'רבינו'. אלה שילמו להם בממוצע 8 דולר לאתרוג מהודר בעוד שאתרוגים פחות יפים הנשארים על העצים עוד כארבעה חודשים ומשמשים לתעשיית הפירות המסוכרים פדו רק כעשירית מהסכום הזה. ברור לכן מדוע ההקפדה שם לשמור על כל הכללים שה'רבינו' מחייבים אותם.

בביקור מקצועי שנערך על ידי (א.ג.) באותו איזור לפני כ 6 וחצי שנים בסמוך לראש השנה תשס"א בתקופת קטיף האתרוגים, נפגשתי עם אותם חסידים שבאו לאזור ואלה ישבו בצל העצים ומיינו את האתרוגים המובחרים. בביקורי זה ראיתי כי גם בחלקות אלה היו רבים מן העצים מורכבים ואילו העצים הלא מורכבים סומנו בפלומבות וכפי שמסמנים את העופות הכשרים) ורק מעצי אלה כמובן נלקחו האתרוגים למצווה. ואם באתרוגי קלבריה עסקינן, שהם אתרוגי "יאניווע" שהוא כנראה שמו המשובש של עיר הנמל "גנואה" שבצפון מערב איטליה שדרכה שווקו האתרוגים, כדאי לדעת כי אף על פי שבדורות קודמים סמכו החתם סופר וגדולי ישראל על חזקת כשירותם כבלתי מורכבים הרי בדורות האחרונים התעוררו ספיקות גדולים בקשר לכך. אגב בעניין חזקות כשרות המסתמכות על מסורות ארוכות שנים של רבנים צדיקים ראוי להזכיר כי התוואים השתנו. ולמרות שיש עדויות שנהגו להרכיב אתרוגים כבר לפני כארבע מאות שנים (כמובא במאמר של אליעזר גולדשמידט בתחומין ב' עמ' 145-135) מכל מקום הדבר הפך לנוהג נפוץ מאוד וכמעט הכרחי במקומות מסוימים בגלל התפרצות אפידמית של מחלת קרקע שנגרמה על ידי פטרייה מסוג "פיטופטורה". המחלה הקשה הזו שגרמה למותם של עצי הדר רבים התגלתה לראשונה בשנת תקצ"ב (1832) בפרדסי עצי תפוזים נטועים על שורשיהם באי מדיירה הנמצא במרחק של 700 ק"מ ממול לפורטוגל. באי הזה ובשאר האיים לאורך אפריקה נהגו האוניות שהפליגו מחופי צפון אירופה למזרח הרחוק להצטייד בתפוזים ולימונים ששימשו את הימאים ואת נוסעי האוניות כתרופה נגד התפרצות מחלת הצפדינה הנגרמת בגלל מחסור בוויטמין C.

מחלת ההדרים הקשה הזו לא עצרה בתחומי האי מדיירה והתפשטה לכל אזורי גידול ההדרים שלחופי ים התיכון, תחילה לספרד ומאוחר יותר גם לקלבריה באיטליה ולפרדסי יפו בארץ ישראל. מהניסיון שנלמד בספרד התברר כי עצי חושש ששימשו בתקופה האמורה בעיקר כעצי נוי, היו עמידים למחלת הקרקע הזו והפרדסנים הספרדים ובעקבותיהם רב הפרדסנים בארצות ים התיכון ובאזורים גיאוגרפיים אחרים ניצלו את עמידות שורשי עצי החושש למחלת הקרקע החדשה והרכיבו את עצי ההדר על כנת החושש העמידה. בארץ נהגו להרכיב גם על לימטה מתוקה שהיא פחות עמידה מהחושש אך בשיטות גידול מסוימות באדמות חוליות ניתן היה להרכיב ולגדל הדרים גם עליה. ואומנם בעקבות המרת שיטת גידול ההדרים מעצים שגדלו על שורשיהם לעצים מורכבים שוקם ענף ההדרים בכל מקום שהותקף על ידי הפטרייה. מן הראוי לציין כי פטריות קרקע אינן נודדות למרחקים גדולים ולכן בהחלט סביר כי המחלה לא פשטה מיד לכל המקומות בהם גדלו עצי הדר. וסביר כי עצי אתרוג

בודדים שגדלו במקומות מרוחקים מפרדסים אחרים דוגמת עצי האתרוג הבודדים שנמצאו בשכם, באום אל פאחם ובכפר חיטין נמלטו ממכת הפיטופטורה וניצלו מהמחלה הזו אף בהיותם בלתי מורכבים.

ספק לכן באם ניתן להסתמך על חוות דעת שניתנו בתקופה שלפני ההתפרצות האפידמית במחצית המאה התשע עשרה בדבר כשרות האתרוגים ברוב שטחי גידול ההדרים באגן הים התיכון ובמיוחד במקומות הקרובים לנמלים ושהם שטחי הדרים רצופים. כיוון שאין בידינו כלים לבחון האם צמחים הגדלים כבלתי מורכבים היום מקורם בזרעים שגדלו על עצי הדר שלא הורכבו מעולם, נראה לנו כיתרון גדול להשתמש לריבוי שתילי אתרוגים בעצי אם ובצאצאים של עצים כאלה שאותרו במקומות מרוחקים מגידול מסחרי של הדרים דוגמת עצי האתרוג הבודדים שנמצאו בעבר בכפר חיטין בשכם ובאום אל פאחם בארץ ישראל ובעצי האתרוגים שנמצאו בגולה שבהרי האטלס ותימן.

מכל מקום שאלת כשרות חומר הריבוי היא שאלה סבוכה וראוי כי יוסיפו לדעת הפוסקים גם את דעתם של מומחים שמקצועם הדרים ומחלות הדרים.